

טומאת כלים העשויים ממתכות חדשות

א. מבוא

ב. סקירת הפסיקה

1. המטמאים

2. המטהרים

ג. השימוש במתכות בתקופת המקרא

ד. השימוש במתכות בתקופת חז"ל

ה. הלימוד מהפסוקים

1. שלושה דינים בכלים: הגעלה, טבילה, טומאה וטהרה

2. בליעה והגעלה בכלים שאינם מהמתכות המוזכרות בפסוק

3. דרך א': שני כללים ופרט אחריהם – 'הטל פרט ביניהם ודונם בכלל ופרט וכלל'

4. מהו 'כעין הפרט' בנידוננו?

5. מה הצורך בכל הפרטים?

6. דחייה א': כללים שונים זה מזה

7. דחייה ב': הכלל אינו מוסיף על הפרטים

8. דרך ב': בניין אב

ו. סיכום

א. מבוא

הלכות כלים הן מהמעשיות שבדיני טומאה וטהרה, משום שהן נוגעות בצורה ישירה למציאות המעשית. כלים וחומרים הם דברים דינמיים המשתנים עם הדורות, ועל כן יש צורך בבירורים הלכתיים על מנת לתת מענה לשאלות החדשות. הלכות אלו לא היו מעשיות במשך שנים רבות, ולכן שאלות רבות נשארו מסופקות. אחת מהסוגיות היא קבלת טומאה של מיני מתכות שלא היו מצויות בזמן חז"ל. הכרעה בשאלה זו תהיה משמעותית ביותר כאשר נזכה לשוב לחיי טהרה לאחר שניטהר מטומאת המת, והיא בעלת השלכות לעניין

קדשים, תרומה ואכילת חולין בטהרה. יש לכך גם השלכות הלכתיות לזמן הזה, כגון בטבילת כלים¹ או בדיני אוהל לעניין טומאת כוהנים.²

בתורה (במדבר לא, כב) נזכרו שש מתכות בלבד: זהב, כסף, נחושת, ברזל, בדיל ועופרת. גם בדברי חז"ל, שאמנם מכנים את שש המתכות בשם אחד – מתכת, אין התייחסות מפורשת למתכות אחרות מלבד שש אלו וסגסוגות שלהן.³ השאלה היא כיצד להתייחס למתכות חדשות כמו אלומיניום, פלטינה וכספית. מתכות אלו לא היו מוכרות בזמן מתן תורה ותקופת חז"ל, או לכל הפחות לא שימשו להכנת כלים, ובימינו הן משמשות בתעשייה. במאמר זה נברר האם כלים העשויים ממתכות אלו מקבלים טומאה מן התורה.⁴ אציין שאם כלים אלו אינם מקבלים טומאה מן התורה, יש לדון האם חלה עליהם גזירת כלי זכוכית, אך בכך לא נעסק.

בתחילה אתן רקע היסטורי בנוגע לשימוש במתכות השונות, אלו שנזכרו בתורה ואלו שלא נזכרו בה. מתוך כך נוכל להבין את היחס של חז"ל לכל מתכת, ואת אי-ההתייחסות של חז"ל למתכות אחרות. לאחר מכן נסקור את התייחסות הפוסקים לסוגיה זו, ואת האופן שבו ביקשו להכריע בה. עיקרו של המאמר הוא בניסיון לחזור אל הפוסקים, ולמצוא בהם תשובה לשאלה חשובה זו.

-
- * ברצוני להודות לחברי המערכת, ובמיוחד לרב הראל דביר על ההערות החשובות, שהשפיעו רבות על מהלך המאמר.
1. סירים רבים היום נעשים מסגסוגת המכילה אלומיניום (ויש לדון איזה מרכיב קובע את מעמד הכלי; ראה הרב עזריה אריאל, טהרת ישראל ח"ב עמ' 311). הדבר נוגע גם לדיון בכלים חד פעמיים העשויים אלומיניום. באופן פשוט הלכות טבילת כלים תלויות בקבלת טומאה, שהרי נלמדים מאותו פסוק בפרשת מטות (ראה לקמן במאמר; אם כי יש שחילקו לעניינים שונים בין דין טבילת כלים לקבלת טומאה, ראה לדוג' הרב מרדכי יעקב פיליפס, טבילת כלים כהלכתה, עמ' תעו).
  2. שאלה מעשית היא בהיתר לכהנים לטוס במטוס מעל בית קברות. היו פוסקים שרצו להקל משום שהמטוס הוא כאוהל החוצץ מפני הטומאה (ראה ארץ צבי, ח"א סי' צג; הרב י' אפשטיין, קובץ תחומין, כב, עמ' 495; אם כי הבנה זו אינה מוסכמת על פוסקים רבים, משום שנחשב לאוהל זרוק שאינו אוהל), והדבר תלוי בין היתר בשאלה האם המטוס מקבל טומאה או לא. מכיוון שמטוס עשוי מסגסוגת של אלומיניום, יש חשיבות להכרעה בסוגיה זו. שאלה דומה לכך היא טיסת כהן במטוס אשר בתא המטען שלו מונח מת, האם גוף המטוס מהווה חציצה (ראה אגרות משה ח"ב סי' קסד).
  3. סגסוגת היא תערובת של מספר מתכות. כפי שנראה בהמשך, השימוש בחלק ממתכות אלו נעשה בסגסוגת ולא כמתכת נקיה, מה שהקנה למתכת תכונות מועילות. בכל אופן, גם בתערובות אלו, לא מצאנו יחס למתכות נוספות מעבר לשש הנזכרות בתורה.
  4. כלים חדשים שבירוך זה נצרך על מנת לקבוע אם מקבלים טומאה: סוללות העשויות ניקל, מטוס העשוי אלומיניום, שתלים העשויים פלטינה, מכשירים אלקטרוניים המכילים אלומיניום.

לעיתים מצאנו שהפוסקים הראשונים נקטו בדרך של דקדוק בפשט הפסוק להכרעת ההלכה. עם זאת, דרשת הפסוק בי"ג מידות פסקה כמעט לגמרי עם חתימת התלמוד, למרות שלא מצאנו בדברי חז"ל מגבלה על כך.⁵ יש לשער שהסיבה היא חוסר בקיאות במקצוע מורכב זה, וכן היכולת למצוא את הפתרון ההלכתי בתוך התלמוד שקיבל עם הזמן מעמד מחייב ללא עוררין. כפי שנראה, סוגייתנו נולדה עם מציאות תעשייתית חדשה, ולא הייתה יכולה לקבל התייחסות ישירה בתלמוד. גם ניסיון הפוסקים להכריעה מתוך התלמוד לא הניב תוצאות מוחלטות.

במאמר זה פילסתי דרך חדשה שהיא ישנה, בדרשת הכתוב. תחילה, בחנתי אפשרות ללמוד בדרך כלל ופרט וכלל, ולרבות את שאר המתכות לקבלת טומאה, אך דחיתי זאת משני טעמים: ראשית, שני הכללים שונים זה מזה, ויותר מכך – אינם חופפים כלל. שנית, הכללים אינם מוסיפים על הפרטים אלא מתייחסים אליהם. לאור זאת, הצעתי ללמוד בבניין אב מהמתכות שנזכרו בתורה לכלל המתכות, ולרבות גם אותן לקבלת טומאה.

מתפלל אני שדברי יתקבלו על ת"ח לומדי בית המדרש, וגם אם על חלקם יתעוררו ספיקות וקושיות, תהיה זו לכל הפחות פתיחת נתיב, שיבואו אחרים וישלימוהו. על מנת לאפשר את המשך הדיון, השארתי במאמר גם את אפשרות הלימוד שנדחתה, את הראיות לה ואת הדיון סביבה.

תקוותי שעצם העיסוק והדיון בסוגיות הטהרה, יקרב אותנו לימים שבהם יעביר ה' את רוח הטומאה מן הארץ. מתוך כך נזכה לקרבת ה' ואף נאכל בטהרה מן הזבחים ומן הפסחים.

---

5. ראה הרב חיים סבתו, "האם יש רשות לדרוש הלכות מן הפסוקים", בתוך תשורה לעמוס, אלון שבות תשס"ז, עמ' 499-519. הרב סבתו הביא את דברי הרמב"ן ומהרי"ק שכתבו שאין לדרוש מדעתנו, אך במקומות אחרים נהגו כך בעצמם. מסקנתו כדעת החיד"א שגם כאשר הראשונים למדו מהפסוקים, היה זה רק בדקדוק מהפשט אך לא בי"ג מידות. למעשה, לא מצאנו בדברי חז"ל רמז למגבלה על לימוד מהפסוקים, ויותר מסתבר שההתנגדות של הראשונים באה כנגד מה שראו כמסקנה הלכתית שונה מהנאמר בבבלי, אך הדבר צריך עוד תלמוד.

מכל מקום, ההיגיון אומר שאם יש דרך שקיבלנו במסורת, שבה יש לברר הלכות מתחדשות – היא הדרך הראויה והמדויקת, ולא תיתכן על כך מגבלה. לא מסתבר למצוא דרכים חלופיות, כגון דקדוק מהפשט, במצבים שעלולים להביא למסקנה שונה מהלימוד בי"ג מידות. המגבלה היחידה שהיא מעין אונס, הינה חוסר ניסיון בלימוד זה, שאותו יש לתקן על ידי לימוד וליבון בבית המדרש.

6. על החשיבות והמעלה בשמירת חיי טהרה, מעבר להשלכות ההלכתיות של אכילת תרומה וקדשים ועבודה במקדש, ראה במאמרי "סייג לקדושה טהרה", מקדמי ארץ ה' (תשע"ד), עמ' 264-278.

ב. סקירת הפסיקה

1. המטמאים

מקור מוקדם לשאלת המתכות החדשות מצאנו בדברי התפארת ישראל (הקדמה לסדר טהרות, יבקש דעת, סע' מד):

כלי כולל כל כלי העשוי מט' מינין, מתכות, עץ, עור, עצם, בגד, שק, חרס, נתר, זכוכית. אמנם מתכת כולל ו' מינים, זהב, כסף, נחושת, ברזל, בדיל, ועופרת. [כך כ' רב"א צוק"ל (=רבי אליהו, הגאון מוילנא).⁷ ולפע"ד זה לאו דוקא דהרי בעתים הללו מצאו הטבעיי' כמה מיני מתכות חדשים שלא שערום אבותינו. והגם שי"ל שהם כולן בכלל אלו הו' מינים שזכר הגאון צוק"ל, עכ"פ צ"ל ששש שמות של מתכות הנ"ל הן לאו דוקא, אלא כל הנרקע בפטיש רקועי פחים נקרא מתכות].

חז"ל במשנה משתמשים לרוב בשם הכללי 'מתכת'. השאלה היא האם כוונתם לשם כללי, או רק לשם המתכות הנזכרות בתורה. תפא"י מעלה שתי אפשרויות:

א. שש המתכות שבתורה הן 'זנים' של מתכות, וכל המתכות שבעולם, כולל אלו החדשות, הינן תת זנים של המתכות הללו. כך דייק מלשון הגר"א.⁸

ב. מהרשימה שבתורה יש ללמוד לכל סוגי המתכות. השם מתכת הוא שם כללי שמשמשים בו חז"ל במשנה, הרשימה הזו לא באה למעט מתכות אחרות, אלא שהתורה נתנה רק דוגמאות למתכות שהיו מצויות בזמן מתן תורה.

האפשרות הראשונה שמעלה התפא"י קשה, שהרי אנו יודעים כיום שהמתכות השונות, הן אלו שנזכרות בתורה והן אלו שלא נזכרות בתורה, הינן חומרים שונים בתכלית. אמנם יש להם מאפיינים דומים כגון היכולת לרקען, אך מבחינה כימית אלו יסודות שונים.⁹ האפשרות השנייה, אותה גם העדיף התפא"י, מסתברת יותר. אולם יש להוכיחה ולבססה כראוי בפסוקים, כדרכם של חז"ל כאשר באים ללמוד הלכות מהמקרא. יש לדון האם ניתן לדייק חידוש זה מדברי חז"ל שכינו את ששת המתכות בשם אחד כולל. כפי שנראה בהמשך בימיהם לא השתמשו במתכות אחרות ליצור כלים, ייתכן שלא הייתה כוונתם לרבות מתכות נוספות, אלא לתת שם אחד כולל לשש המתכות הנזכרות.¹⁰ ראה גם בערוה"ש (יו"ד קכ, כג)

7. זה לשונו (בקיצור) של הגר"א מתוך הספר אליהו רבא, כללי טומאות. בתחילה כתב באופן כללי שכלי מתכות מקבלים טומאה, ולאחר מכן כתב שכלי מתכת הן ששה מינים, ומפרט. מדבריו הבין התפא"י שכל המתכות הקיימות בעולם נכללות תחת ששת המינים הללו.

8. ייתכן שכוונתו ללימוד בניין אב משש מתכות אלו לשאר המתכות, וראה על כך בהמשך.

9. ועיין לקמן ליד הערה 67 שהצענו ביאור לדבריו.

10. ראה גם הרב אלימלך בלוט, מאסף לתורה והוראה ב, עמ' 39, שמסכים שכלי אלומיניום מק"ט מן התורה. אך מובאות לאחר מכן דעות החולקות שמק"ט רק מדרבנן כדין כלי זכוכית.

שכתב שכל כלי מתכת צריכים טבילה, גם מהמתכות החדשות, ונראה שהבין שכולם גם מקבלים טומאה. וכן כתב בספר טבילת כלים (עמ' רכה) בשם הר"ש ואזנר; וכן מצאתי בקונטרס מים רבים לרב מרדכי קוט (עמ' נח), שהביא את דברי הר"ש אלישיב (ראה גם הערות הר"ש למסכת חולין, כה ע"ב). וכן הר"ן קרליץ (חוט שני, טבילת כלים עמ' כה) שמחייב בטבילה מן התורה, מכיוון שכל המתכות תולדת של שש המתכות שבתורה.

וכן כתב הרב דוד בעדני בספר טהרת הכלים (ח"ב עמ' קלו-קלח; ח"ד עמ' שטו-שטז), שיש לטמא כלים מכל סוגי המתכות, וחידש ללמוד מהפסוקים בדרך של פרט וכלל, כפי שלמדו לעניין הגעלת כלים, שאין החיוב רק בכלי מתכת. ונבאר עניין זה באריכות בהמשך.

2. המטהרים

הרב משה פיינשטיין (אג"מ יו"ד ח"ג, כב) כתב שכלי אלומיניום ושאר מתכות חדשות שלא נזכרו בפסוק אינם צריכים טבילה, מכיוון שאינם מקבלים טומאה. דיוקו הוא מכך שהתורה לא נקטה לשון 'כלי מתכות' באופן כללי, כשקבעה שיקבלו טומאה, כמו שנהגה בנוגע לכלי עץ, אלא פירטה שישה סוגים מסוימים. מכך יש להבין שדווקא ששת סוגי המתכות הללו מקבלים טומאה. לדבריו אין להקשות ולטעון שמתכות אלו היחידות שהיו מוכרות ולכן הן נזכרו, שהרי הקב"ה מכיר את כל סוגי המתכות שברא, ואם רצונו לטמא את כולם, היה לו להתייחס לכך.

בהמשך, מבקש הרב פיינשטיין להוכיח את שיטתו מדברי חז"ל: חכמים תיקנו טומאה בכלי זכוכית, ומיניה וביה עולה שסברו שאין טומאתם מדברי תורה. אם כל המתכות היו מקבלות טומאה, היינו לומדים שגם הזכוכית בכלל, שהרי התכונה המשותפת להן היא היותן ניתכות. לא זו אף זו, חכמים ביססו את טומאת כלי זכוכית על דמיונם לכלי חרס, בהיותם עשויים מחול, ולא על דמיונם לכלי מתכות בהיותם ניתכים. משמע שאין ללמוד מהתכונה המשותפת של כלי מתכות לכל סוגי המתכות.

יש להקשות על דבריו של הרב פיינשטיין:

א. הרמ"פ מדייק מכך שהתורה הזכירה דווקא שש מתכות, שהן בלבד טמאות ולא אחרות. אולם, כדי לדייק מלשון התורה, יש להשתמש ב"ג מידות הדרש, ולא ניתן להכריע זאת רק מכך שיש רשימת מתכות. במצוות רבות התורה מפרטת דוגמאות מסוימות שהיו קיימות בזמן מתן תורה, וחז"ל למדו ודרשו מהפסוקים לרבות מקרים אחרים.

ב. הרמ"פ כותב שהתורה ידעה שיש עוד מתכות, ומכך שלא התייחסה אליהן ניתן ללמוד שהן לא כלולות במכלים המקבלים טומאה. אולם, יש מקום לומר שדרכה של התורה להתייחס בצורה מפורשת רק למציאות הקיימת בזמן נתינתה בהר סיני, אלא שמתוך דבריה ניתן להבין האם יש כאן כלל, או שמדובר ברשימה סגורה. בוודאי שהקב"ה מכיר

את כל עולם הטבע שברא, גם מה שהאדם טרם גילה. אך היחס למציאות זו, הוא ברמיזה בלבד, שיש לפענחה באמצעות מידות הדרש.

ג. על דיוקו מתקנת כלי זכוכית, ייתכן שחכמים סברו שהתכונות המשותפות המגדירות כלי מתכת אינן כוללות את כלי הזכוכית. אמנם גם כלי זכוכית ניתנים להתכה, אך לא ניתן לרקע אותם, הם שבירים ואינם גמישים. על כן כלי זכוכית דומים יותר לכלי חרס מאשר לכלי מתכת, ובוודאי שאינם נחשבים בעצמם לכלי מתכת.

הרב יוסף שלום אלישיב (הערות במסכת שבת, סו ע"א אות י) כתב בספק שמא רק מינים המפורשים בתורה מקבלים טומאה, מכיוון שאין לנו מקור לטומאתם,¹¹ והסיק לגבי כלי אלומיניום "יתכן דאין מק"ט". הרב יעקב קמינצקי (אמת ליעקב במדבר לא, כג) הולך בדרכו של הרב אלישיב. הוא מקשה מדוע לא טימאו כלי זכוכית מהתורה, והרי גם הם ניתנים ככלי מתכות; ומתרץ שהתכונה המשותפת למתכות היא הריקוע, בנוסף להתכה, ולכן זכוכית אינה מקבלת טומאה מן התורה, שכן אי אפשר לרקעה. עם זאת, בגלל הדמיון בתכונת ההתכה, למדו חכמים הלכות כלי זכוכית מכלי מתכות.¹²

11. בניגוד לזכר בשמו לעיל. גם שם הדברים הובאו בספק.

12. הרב קמינצקי מנסה לדייק את שיטתו מלשון רש"י ברה"ש יט ע"ב (ד"ה וחכמים): "וחכמים מטהרים מטומאת כלי מתכות דאורייתא, אלא משום טומאת כלי זכוכית דרבנן, שאין כלי מתכות טמאין דאורייתא אלא המנויין בפרשה (במדבר לא) הזהב והכסף והנחשת והברזל וגו'". מדברי רש"י נראה שהתכונה המשותפת לכלי מתכות כוללת גם את כלי הזכוכית, ואילו היינו מרבים מתכות נוספות היה צריך לכלול גם את הזכוכית שהיא כלי מתכת. ומכאן, שכלי מתכות המק"ט הם רק המנויים בפרשה ותו לא. ראייה זו הובאה גם בספר שו"ת מחזה אליהו (ב, נ) לרב פסח אליהו פלק, שהסכים שאלומיניום אינו מק"ט מהתורה, וכן בספר חשב האפוד (ג, ע), שנטה לומר שאינו מק"ט כלל אפי' מדרבנן.

נראה לי שרש"י דייק את דבריו מהגמרא, מכך שלא למדה לרבות כלי זכוכית לטומאה מכלי מתכות. כפי שנראה לקמן, הגמרא לא הכירה חומרים נוספים הדומים בתכונותיהם למתכות הנזכרות בפסוקים, למעט הזכוכית אשר דומה רק בתכונת ההתכה. בימינו כאשר אנחנו מכירים חומרים הדומים לכלי המתכות המנויים בתורה בתכונות רבות נוספות, לא ניתן ללמוד מדברי חז"ל שהם אינם נכללים בכלי מתכות הכתובים בפרשה, ויתכן שהם גם היו מרבים את שאר סוגי המתכות. ולכן לענ"ד אין ראייה מדברי רש"י.

וראה ברש"ש (רה"ש שם) שבתחילה מדייק ברש"י שזכוכית נכללת בכלי מתכת, ולדבריו נפק"מ לענין מנורה שמתורת בכלי זכוכית. אך לבסוף חזר בו, שהרי מפורש בבבלייתא מנחות (כח ע"ב; וברמב"ם הל' בית הבחירה א, יח) שמנורה של זכוכית פסולה לדברי הכל. ונראה שחזר בו מכך שזכוכית כלולה בכלי מתכת, כלומר שסובר שההתכה אינה התכונה המשותפת. ומכל מקום, אין ראייה מכך שחכמים תקנו טומאה לכלי זכוכית שאין לרבות כלי מתכת אחרים לטומאה.

אחר זאת, לעד"נ שאם אכן כדברי הרב קמינצקי שכלי אלומיניום אינם מק"ט מה"ת, אין סיבה לומר שיקבלו מדרבנן. שאף אם מצד הסברה היה ראוי שחכמים יגזרו אף עליהם טומאה בגלל דמיונם לשאר המתכות הכתובות בפרשה, הרי חכמים לא גזרו עליהם וכיצד אנחנו נגזור מדעתנו?

עוד הוא מקשה, כיצד ניתן לרבות מתכות נוספות, והרי יש בתורה רשימה מפורשת, והם "כתובין הבאין כאחד", שאין ללמוד מהם. ולא הבנתי את קושייתו, והלא יש לחכמים כללים בלימוד הפסוקים, והעובדה שיש רשימה אינה מונעת ריבוי פרטים נוספים. וקשה לומר שיש כאן שני כתובים הבאים כאחד, שאם כן ביטלת כל דרשת כלל ופרט וכלל.¹³

ג. השימוש במתכות בתקופת המקרא¹⁴

השימוש בזהב, נחושת וכסף החל לפני אלפי שנים. מתכות אלו שימשו לתכשיטים, ופחות לכלים מכיוון שהן רכות, והזהב והכסף נדירות ויקרות. באזור המזרח התיכון החלה תקופת הברונזה¹⁵ באזור 3300 לפנה"ס, אז למדו להפיק סגסוגת של נחושת שהיא יותר עמידה וחזקה, והשתמשו בה להכנת כלים. היה זה חידוש גדול, מכיוון שעד אז היו משתמשים בכלי אבן, חרס ועצמות. הברונזה היא תערובת של נחושת עם מתכת ה**בדיל**.¹⁶ כמה מאות שנים מאוחר יותר, למדה האנושות להפיק את ה**ברזל**, שהיא מתכת חזקה יותר, מה שסימן את תחילת תקופת הברזל. הברזל החליף את הברונזה בייצור כלי מאכל, כלי עבודה וכלי מלחמה.¹⁷ עופרת היא מתכת רכה וניתכת בטמפרטורה נמוכה, ולכן לא היה מקובל

ראיתי לרב דוד בעדני (טהרת הכלים ח"ד עמ' שטו) שכתב כדברינו בדחיית הראיה מרש"י, והביא ראיה הפוכה. בע"ז עה ע"ב (ד"ה כתחילתו) כתב שכלי חרס פטורים מטבילה מכיוון שאינם כלי מתכות. משמע שאם היו כלי מתכות היו חייבים בטבילה. ומכאן אפשר לדייק שיש כלי מתכות שאינם ברשימה שבתורה. וכן מדויק שם בגמרא שרב יצחק בר יוסף רצה להטבילה כלי העשוי מאדמה, "א"ל הוא מרבנן... כלי מתכות אמורין בפרשה". ואם סברו חכמים שיש המתכות הללו הן בדווקא היה לו לומר ששה כלים אמורים בפרשה.

13. ראה תורי"ד קידושין כה ע"א שכאשר יש כלל אחרי הפרטים, לא לומדים בבנין אב ולכן גם לא אומרים שהם שני כתובים הבאים כאחד שאין מלמדים. ועיין בספר עצמות יוסף קידושין כה ע"א ד"ה ואימא, שמבאר שכאשר יש פרטים מרובים ואין צורך בכלם לדרשת כופו"כ, אז אומרים שהם שני כתובים שאינם מלמדים. אך נראה יותר תירוץ השני, שכאשר אין צורך בכל הפרטים לכעין הפרט, יש למצוא מה מרבה כל פרט, אך לא אומרים שהם שני כתובים שאינם מלמדים. וראה על כל בנספח בסעיף "הסבר הצורך בכל רשימת הפרטים".

14. המידע ההיסטורי והארכיאולוגי שבסעיף זה מבוסס לרוב על אנצ' מקראית, כרך ה', ערך 'מתכות'; Scientific methods and cultural heritage, G. Artioli, Oxford 2010, pp.66-67. מקורות נוספים מופיעים במקומם בהמשך.

15. סגסוגת נוספת המכונה פיוטר היתה בשימוש בעת העתיקה, ובעיקר בימי הביניים, אך מכיוון שהרכבה דומה לברונזה, לעיתים בתוספת של עופרת, לא התייחסתי אליה בפני עצמה.

16. בתקופות קדומות יותר, השתמשו בתערובות אחרות של נחושת, כגון עם ארסן ואנטימון כנראה בלא שידעו על רעילותם.

17. לדיון בשימוש בברזל ובשאר מתכות, וכן בדרך הכנתם, הן בתקופת המקרא הן בתקופת חז"ל, ראה: D. Levene, "Early evidence for steelmaking in the Judaic sources", The Jewish Quarterly Review, XCII, Nos. 1-2 (July-Oct 2001), pp. 105-127.

להשתמש בה לכלים, אך היא שימשה כמשקולות וכן לייצור צינורות.¹⁸ סגסוגת נוספת שהייתה בשימוש היא הפליז, תערובת של נחושת ואבץ. השימוש בה התפשט בעיקר החל מתקופת ימי הביניים, אם כי יתכן והשתמשו גם לפני כ-2000 שנה ברומא, ואף נמצאו כלים מלפני כ-3000 שנה במזרח הרחוק (הודו וסין).

השימוש באלומיניום החל רק ב-200 שנים האחרונות. הפלטינה התגלתה לפני כ-500 שנה, אך בגלל נדירותה לא השתמשו בה לייצור כלים. מתכת נוספת היא הניקל, אשר משמשת בימינו ליצירת פלדת אל-חלד (יחד עם ברזל) וסוללות. גם הכרום משמש בימינו בעיקר לסגסוגת של פלדת אל-חלד יחד עם ברזל, אם כי ידוע שהשתמשו בו בסין לציפוי כלי נשק, אך לא כמתכת בפני עצמה.

היכן אנו פוגשים בתנ"ך את השימוש בבדיל (כגון בברונזה, סגסוגת של נחושת עם בדיל)? בחומש שמות (פרק לה) נאמר שתרמו למשכן זהב, כסף ונחושת. מהנחושת נבנו הכיור (שמות ל, יח), המזבח החיצון (שם, כז) וחלק מהאדנים והקרסים שחיברו את היריעות בגג המשכן (שם, כו). גם במקדש שלמה השתמשו בנחושת – לבניית הים של שלמה, העמודים, הכיורים והמכונות. מכיוון שנחושת היא מתכת רכה, יש לשער שלא השתמשו בנחושת מזוקקת – במיוחד לקרסים, שהיו צריכים להחזיק משקל רב בכיפופם, וכן לכיור וליים של שלמה, שהיו עשויים נחושת בלא עץ, והחזיקו מים והיטלטלו. סביר להניח שהשימוש בנחושת היה בברונזה, דהיינו סגסוגת של נחושת עם בדיל. נאמר שהכיור נעשה ממראות הנחושת שתרמו הנשים (שמות לח, ח), וידוע שבמצרים העתיקה היו מייצרים מראות מנחושת או מברונזה.¹⁹ לא נזכרת בתרומת המשכן תרומה נפרדת של בדיל, או איזושהי הבחנה בין נחושת לברונזה. סביר יותר שבמשכן השתמשו בנחושת נקייה ולא בברונזה, ושמא זו הסיבה לכך שבמזבח השתמשו בנחושת רק כציפוי. מקצת ראייה לכך, מרשימת המתכות שהושגו במלחמת מדיין, שם נזכר הבדיל בנפרד מהנחושת, מה שמלמד שנחושת הנזכרת בפני עצמה היא מתכת נקייה.²⁰ העופרת הנזכרת בפסוקים – אפשר שהיא

18. נמצאו בארץ ישראל פסלונים העשויים עופרת. יש להניח שכלי המתכות שנלקחו במלחמת מדיין והצטוו לטהרם לא כללו פסלונים, אותם חובה לבער משום עבודה זרה. יש הסבורים שהשתמשו בכלי עופרת בסגסוגת עם מתכות אחרות על פי הפסוק "בן אדם היו לי בית ישראל לסיג כלם נחשת ובדיל וברזל ועופרת בתוך כור סגים כסף היו (יחזקאל כב, יח), אנצ' מקראית, כרך ה', ערך 'מתכות' בסופו.

19. ראה לדוגמה באתר אונ' אוקספורד:

<https://web.prm.ox.ac.uk/bodyarts/index.php/temporary-body-arts/mirrors.html>

20. ועוד ראייה לכך מפסוקי הברכה לארץ ישראל "ארץ אשר אבניה ברזל ומהרריה תחצוב נחושת" (דברים ח, ט) – וכשם שהברזל נחצבת בארץ ישראל ונשארת נקיה בלא תוספת, כך גם הנחושת. בניגוד לברונזה, שהבדיל שנוסף אליה הובא מארצות אחרות (ראה מקור בהערה הבאה).

עופרת נקייה, ששימשה למשקולת (שמקבלת טומאה; משנה כלים יב, ח) או לכלים פשוטים.

הבדיל הנזכר במלחמת מדיין הוא כנראה הברונזה, שהרי הבדיל לא שימש ליצירת כלים בפני עצמו אלא רק בתערובת עם הנחושת.²¹ כך אפשר גם להבין את הסדר של המתכות ברשימה זו: זהב, כסף ונחושת הן המתכות היקרות והחשובות יותר, שבהן השתמשו בבניית המשכן. לאחר מכן הברזל, שהיא מתכת חשובה ליצירת כלים, ואז הבדיל (לדברינו הברונזה), שגם היא שימשה לכלים אך ערכה ירד אחר הופעת הברזל. לבסוף העופרת, שהכלים שנעשו ממנו היו פחותים, והיא שימשה יותר למשקלות וצינורות. הפליז לא היה בשימוש בעת העתיקה, וממילא גם לא נמנה ברשימת המתכות האבץ, שהוא הבסיס להכנת פליז.

---

21. לא ניתן להפיק כלים מהמתכת בדיל כשהיא לעצמה, מאחר והיא רכה. גם הממצאים הארכיאולוגים מלמדים שלא השתמשו במתכת בדיל בפני עצמה ליצור כלים, אלא רק יחד עם הנחושת. על כן מסתבר שכוונת התורה ב'בדיל', לסגסוגת ברונזה. מאחר והמרכיב העיקרי של ברונזה הוא נחושת, יש לשאול מדוע נצרכה התורה לכתוב את הבדיל בנפרד והרי בתערובת מתכות הולכים אחר הרוב וממילא דינו ככלי נחושת. ויתכן שהבדיל נחשב ל'מעמיד' מכיוון שהוא נותן לנחושת את הקשיות והעמידות, ועל כן טומאת הכלי נקבעת על פיו (ואמנם עיין משנה כלים יא, ד שהולכים אחר הרוב, אך יתכן ששם שני המרכיבים בעלי חשיבות דומה, אך כאשר אחד חשוב יותר הטומאה נקבעת על פיו. ועיין הרב עזריה אריאל, טהרת ישראל, עמ' 313-323. ויש לדון עוד בסוגיה זו, באילו מקרים הולכים אחר מעמיד, ואכ"מ). אפשר היה לומר שהכוונה לבדיל מזוקק בצורה של מטבעות, שהיו נפוצים בעת העתיקה, בעקבות יוקרתו של הבדיל. אלא שיש לדחות הבנה זו מכיוון שמדובר בתורה על טיהור המתכות הללו, והרי מטבע אינו כלי ולכן לא מקבל טומאה (ראה משנה כלים יב, ז).
הרחבה בעניין השימוש ובמסחר במתכת בדיל בעת העתיקה, הן לטובת ייצור ברונזה הן למטבעות, ראה: Fleming, S. J. (2008). Tin in Antiquity—Its Mining and Trade Throughout the Ancient World with Particular Reference to Cornwall, *The Journal of the Historical Metallurgy Society*, 42(2), 11-28.
של נחושת ובדיל, ראה: Levy, T. E., Higham, T. F. G., & Bronk Ramsey, C. (2014). Chronology of the Late Bronze Age in the Eastern Mediterranean: Radiocarbon-dated Evidence from Cyprus. *Journal of Archaeological Science*, 46, 164-171
השימוש במילה זהה לבדיל ולברונזה היה נפוץ בלטינית וביוונית עתיקה, כך שניתן להניח שגם בתנ"ך השימוש בבדיל היה מכוון לברונזה. כמו כן, לרוב האנשים לא היה ידוע כיצד בדיוק מפיקים את הברונזה. מה עוד, שלעיתים היו מכינים ברונזה מתערובות שונות ולא רק מבדיל אלא גם מעופרת, אבץ או ארסן, והיו בה גם זיהומים של חומרים אחרים. ראה על כך: William M. Calder, "III, "The Etymology of the Greek Word for Tin and the Latin Word for Lead", *American Journal of Philology* 102 (1981), 42-48.
ראה באנצ' מקראית, לעיל הערה 14, גם שם טענו שרוב השימוש במקרא בנחושת הכוונה לברונזה.

ניתן לראות שהתורה מנתה את כל סוגי המתכות שהיו בשימוש באותה תקופה באזור המזרח התיכון. ומכאן, שלא ניתן להוכיח מכך שהתורה הזכירה דווקא רשימה זו, שמתכות אחרות לא מקבלות תומאה.

בבניין מקדש שלמה נאמר שהשתמשו בנחושת ממורט (מל"א ז, מה), ומבאר הרד"ק: "זך ונקי מכל חלודה ומכל סיג".²² על פי ביאור זה, הכוונה לנחושת ולא לסגסוגת, והאיכות שלה נמדדה בהיותה נחושת טהורה בלא תערובת.²³ כלי הנחושת נוצקו בכיכר הירדן, בין סוכות לצרתן (שם, מו), אך כנראה שהובאו ממכרות נחושת אחרים שהיו בארץ ישראל.²⁴

בספר ירמיהו נזכרת הנחושת כמתכת חזקה: "הנה נתתיך היום לעיר מבצר ולעמוד ברזל ולחומות נחושת על כל הארץ" (ירמיהו א, יח; ובדומה לכך שם טו, כ). משמע מהפסוק שהנחושת היא דוגמה לדבר קשה, אך נחושת טהורה מוכרת אצלנו כחומר רך שאינו מתאים לתיאור זה. ייתכן שכאן הכוונה לברונזה – סגסוגת של נחושת ובדיל, שכאמור לעיל, השתמשו בה באותה עת.

סוג נוסף של נחושת נזכר בספר יחזקאל – רגלי חיות המרכבה נוצצים כעין נחושת קלל (יחזקאל א, ז; וכן דניאל י, ו). בתרגום יונתן: "וּמְנַצֵּץ כְּעֵין נְחֹשׁ מְצֻלָּה", ובמילון ארמי עברי (עזרא ציון מלמד, עמ' 237) תרגם מצלהב: "לוהט". כעין זה ברש"י: "מזוקק מאיר". רד"ק ביאר שהוא דומה לנחושת ממורט הנזכר במלכים, דהיינו נחושת מזוקקת, ובדומה לו במלבי"ם. את תרגום יונתן תרגם הרד"ק: "כעין נחושת מוצהב".

עולים מכאן שלושה פירושים לנחושת קלל: א. נחושת לוחטת, כלומר שיוצאים ממנה ניצוצות (ת"י ורש"י). ב. נחושת מזוקקת, כמו נחושת ממורט (רד"ק ומלבי"ם). ג. נחושת צהובה (ת"י ע"פ רד"ק). על פי שני הפירושים הראשונים אפשר לומר שמדובר בנחושת ולא במתכת אחרת. רק על פי הפירוש השלישי, יתכן שמדובר בסגסוגת כמו פליז, שהיא צהובה בניגוד לנחושת האדומה. חיזוק להסבר הרד"ק לתרגום יונתן אנו מוצאים בספר

22. כך פירשו גם רלב"ג והמצודות. מילה זו נזכרת גם ביחזקאל (כא, טו) בהקשר של סכין חדה "לְמַעַן טִבַּח טִבַּח הַיַּחֲדָה לְמַעַן הִיָּה לָהּ בְּרֶק מִרְטָה" מבאר המלבי"ם שזו היתה מלאכה שדרשה מקצועיות, וחירם הראשון ידע לעשותה (דה"ב ב, יג).

23. ואפשר שהכוונה לנחושת בסגסוגת, שהרי רד"ק רק בא למעט לכלוך ולא תערובת מכוונת של מתכות אחרות. ודווקא על זהב וססף נאמר במקרא שהוא טהור, צרוף ומזוקק, ויתכן שנחושת דרכה בתערובת.

24. בתמנע, כ-25 ק"מ צפונית לאילת נמצאו עפרות נחושת וכורים קדומים להפקת נחושת. הנחושת לא נמצאת בדרכ בטבע בצורה טהורה, אלא בעפרה שעל ידי כור היתוך מפיקים ממנה נחושת טהורה. גם במקום הנקרא פונון שהיתה אחת מתחנות בני ישראל בעבר הירדן (במדבר לג, מג), ומשוערת כ-35 ק"מ דרומית לים המלח, נמצאו סיגיי נחושת (אנצ' מקראית, שם).

עזרא (ח, כז), שם נזכר כלי נחושת מוצהב, ומכאן שהיה שימוש בנחושת צהובה, וייתכן שזוהי נחושת קלל.²⁵

הבדיל מופיע בספר יחזקאל (כב, יח), ברשימה עם מתכות נוספת. בספר זכריה (ד, י) אבן הבדיל היא אבן מרכזית בבניין, ונראה יותר שמדובר בסגסוגת של בדיל, דהיינו ברונזה, כי זוהי אבן היסוד של הבניין ובוודאי עליה להיות חזקה, שלא כנחושת ובדיל בפני עצמן.

ד. השימוש במתכות בתקופת חז"ל

למרות האזכור הרב של מיני מתכות, לא נזכרת כלל במקרא המילה **מתכת** כשם כולל לכל סוגי המתכות. השם מתכת נזכר לראשונה בדברי חז"ל, מה שמחזק את דברינו לעיל שלא ניתן ללמוד מאי אזכור בפרשיית טומאת כלי מתכות את השם הכולל מתכת, שהתורה לא רצתה לרבות טומאה בכל מיני המתכות.²⁶ מעבר לסוגי המתכות הידועים במקרא, וכן השם הכללי 'מתכת', מצאנו בדברי חז"ל התייחסות לסגסוגת של מתכות. 'גיסטרון' (או קיסטרון) מופיעה אצל חז"ל בין סוגי מתכות,²⁷ יש להבדילה מהמושג 'גיסטרא' שהינו כלי חרס פחות, כגון שנטלו אזניו (=הידיות).²⁸ שני מושגים שונים אלו נזכרים מספר פעמים במשנה ובתלמוד, ולמרות הדמיון הלשוני לא מצאתי החלפה ביניהם. רבים מבארים שגיסטרון הוא סגסוגת של שתי מתכות.²⁹ ר"י מיגש (שם) מתרגם לערבית אלפג'רא. ביד רמה מתרגם כמותו, ומבאר שהוא פסולת של ברזל עם מתכות אחרות.

'בעץ', בלשון חכמים, מזוהה בדרך כלל כמתכת בדיל.³⁰ אונקלוס (במדבר לא, כב) מתרגם בדיל: 'עבצא', ויתכן שהכוונה זהה בשיכול אותיות. במשנה (כלים י, ב) נאמר שאין להקיף כדי להציל מטומאת אוהל בבעץ ובעופרת, מכיוון שאינם צמיד, כלומר, הם קשים ואינם נמרחים. בתוספתא (כלים ז, ז) נאמר שאין להקיף בקסטרון, גם כן משום שאינו צמיד. בתרגום המיוחס ליונתן ובתרגום ירושלמי (שם), מתרגמים בדיל: קיסטרא. ואפשר ללמוד מכאן שמה שנאמר בתוספתא קסטרון, הכוונה לבדיל. סביר להניח שהראשונים

25. לעיל כתבנו שבתקופת מתן תורה לא היה נפוץ במזה"ת השימוש בפליז אלא בברונזה. ספר יחזקאל נכתב כ-900 שנים לאחר מכן, ויתכן שבזמנו כבר היה שימוש בפליז.

26. השם הכללי מתכת לא נזכר בתקופת המקרא בלשונות העיקריים של המזרח הקדמון (אנצ' מקראית, שם). היתה השפעה הדדית בין השפות שבאזורים סמוכים, בין היתר במילים שהתחדשו עם התחדשות הטכנולוגיה, עקב מסחר וקשרים תרבותיים. על כן סביר להניח שגם בלשון הקודש לא היתה מצויה מילה מיוחדת לכלל המתכות.

27. תוספתא ב"ב ה, ט; בבלי שם פט ע"ב; תוספתא מנחות ט, כ; בבלי שם כח ע"ב.

28. ראה משנה כלים ד, ב-ג; וכן תוספתא עירובין ו, יח; בבלי שבת צה ע"ב, ועוד.

29. רשב"ם ב"ב פט ע"ב; רגמ"ה שם; הערוך, ערך גיסטרון; ר"א אב"ד שם; המאירי שם; ר"י קרקווא שם.

30. רב האי גאון כלים י, ב; רמב"ם שם, ר"ש שם, ועוד.

שכתבו שגיטרון היא מתכת מעורבת, התכוונו לאותו בדיל שנזכר בתרגומים ובתוספתא. מכאן שבדיל היא המתכת המעורבת, והשימוש שלה היה לעיתים יחד עם מתכות אחרות, כדי להקנות לה קשיות, והיא ברונזה או פיוטר (בדיל עם נחושת או עופרת). במקרים אחרים השתמשו בה לציפוי כלי עופרת (בבלי ר"ה כד ע"ב). ייתכן שבמקרים מסוימים היא שימשה גם בפני עצמה, על מנת לנצל את הרכות שלה. כך לדוגמה בתוספתא (כלים ג, ד) הבעץ משמש לסתום חורים כמו הזפת. על כן בתוספתא (ב"ב ה, ט ומנחות ט, כ) נזכרו ברשימה אחת בעץ וקיסטרון.

ה. הלימוד מהפסוקים

1. שלושה דינים בכלים: הגעלה, טבילה, טומאה וטהרה

כאמור לעיל, המקור לעניין כלי מתכות בתורה הוא מסיפור מלחמת מדיין. שם מוזכרות הכשרת הכלי מהאיסור, וטהרתו מטומאה (במדבר פרק לא, כב-כג):

אָךְ אֶת הַזָּהָב וְאֶת הַכֶּסֶף אֶת הַנְּחֹשֶׁת אֶת הַבְּרָזָל אֶת הַבְּדִיל וְאֶת הַעֲלֻפָּת.

כָּל דָּבָר אֲשֶׁר יָבֵא בָאֵשׁ תַּעֲבִירוּ בָּאֵשׁ וְטָהַר, אָךְ בְּמֵי נְדָה תִּחַטָּא, וְכֹל אֲשֶׁר לֹא יָבֵא בָאֵשׁ תַּעֲבִירוּ בְּמַיִם.

כבר בפרשת צו, בפירוט דיני החטאת, נזכרת בליעת כלי נחושת (ויקרא ו, כא), אך סוגיית טהרת המתכות מופיעה כאן לראשונה במפורש.³¹ התורה מונה רשימה של שש מתכות – כיצד ניתן לדעת אם התכוונה התורה לכל סוגי המתכות או רק למתכות אלו? ראינו לעיל שהפוסקים ניסו לדייק מכאן לשני הכיוונים: הר"מ פיינשטיין סבר שאם התורה נתנה רשימה של מתכות, היא התכוונה רק אליהן ואין ללמוד למתכות אחרות. לעומת זאת, התפא"י סבר שהתורה מנתה רק את המתכות שהיו ידועות בזמן מתן תורה, ולא באה למעט שאר מתכות. לחז"ל יש כללים בצורת קריאת ודרשת הפסוקים, ולכן נראה שעל מנת לקבל תשובה לשאלה, יש ללכת בדרכם.

ראשית, נעיין בפסוקים כפי שביארום חז"ל והראשונים.

- "תעבירו באש" – מכאן למדו חכמים על ליבון והגעלת כלים, על פי הדין 'כבולעו כך פולטו' (משנה ע"ז עה ע"ב). הרמב"ן כתב שיש לכך הכרח פרשני: "אין הכלי שנגע במת או בנבלה נטהר באש, שאין טבילת התורה אלא במים, ולפיכך הוצרכו רבותינו לפרש שזו הטהרה להגעילם מאיסורי המאכלות שבלעו ביד הגוים, וזה אמת בלי ספק".

31. בפרשת חקת יש לכך רמז בדין חרב כחלל.

היה ברור לחכמים שהמילים הללו אינן עוסקות בטהרה מטומאה, אלא בבליעת איסור, מכיוון שאין הטומאה יוצאת על ידי אש.³²

- **"וטהר, אך במי נדה יתחטא"** – על דרך הפשט, הפסוק עוסק בטהרת הכלים מטומאת מת. אך חכמים למדו מכאן חידוש, שיש לטבול כלי שמגיע מנכרי גם אם אינו טמא. מצאתי במפרשים שתי סיבות לדרשה: א. גור אריה (מהר"ל) – טבילה מטומאה לכלי מתכת כבר התפרשה בפרשת חוקת. ב. רמב"ם (מאכ"א יז, ה) – העברה באש הנזכרת בפסוק היא הגעלה או ליבון מהשימוש בכלי באיסורים על ידי גויים, ומכאן שגם הטבילה האמורה בפסוק בלשון "וטהר" קשורה בהיותם כלי גויים: "הוסיף לו טהרה אחר עבירתו באש, להתירו מגיעולי עכו"ם".³³
- **"וכל אשר לא יבא באש"** – בביאור משפט זה נחלקו הראשונים. לדעת רש"י ורמב"ן, הרישא עסקה בכלים שהשתמשו בהם ישירות על האש או במים, ובהם יש צורך בליבון או הגעלה, ומשפט זה בכלים שהשתמשו בקרים.³⁴ לסמ"ג (לאוין סי' קמח), הרישא בכלים שהשתמשו ישירות על האש וצריכים ליבון באש, ומשפט זה במים חמים או קרים וצריכים הגעלה. וכן כתב בביאור בכור שור לתורה.³⁵
- **"תעבירו במים"** – לרש"י וסמ"ג, הכוונה במי מקווה. גם הרישא וגם הסיפא עוסקים גם בהכשרה מאיסור (גיעולי נכרים), וגם בטבילת כלים וטומאה.³⁶ לרמב"ן הכוונה לניקוי הכלי במים קרים. ברישא נזכר "במי נדה יתחטא" והכוונה לטבילה, אך הסיפא

32. כעין זה כתבו הרמב"ם (הל' מאכלות אסורות יז, ה) והסמ"ג (לאוין סי' קמח).

33. ציווי על טהרת הכלים נאמר בפסוקים שלפני כן ע"י משה. כאן חוזר עליו אלעזר, בתוספת דיני גיעולי גויים, אשר לפי רש"י נתעלמו ממשה מאחר שכעס. מעבר לכך דרשו חכמים (ע"ז עה ע"ב) שאמנם המילים "אך במי נדה יתחטא" הם חזרה על דברי משה בטהרה מטומאת מת, אך המילה "וטהר" מיותרת "הוסיף לך הכתוב טהרה אחרת" והיא טבילת כלים. על דרשה זו מבוססים דברי מהר"ל ורמב"ם. ועיין לקמן ביאור נוסף על פי הראב"ד.

34. וכן כתב בתורי"ד, ע"ז עד ע"ב ד"ה תניא.

35. וכן נראה בספרי זוטא: "כל דבר אשר יבא באש תעבירו באש וטהר, את שדרכו להבליע באור יבליע באור זו האסכלה והשפוד. וכל אשר לא יבא באש תעבירו במים, כלים שהן מחוסרין הגעלה אלו הדודים. וכל אשר לא יבא באש תעבירו במים כלים שהם מחוסרים שטיפה אלו הקיתונות והדוליות והסיטליות. וכל אשל"י באש ת"ב כלים שאינם עשויים לקבלה אלו הפשוטים אלו הסכינים והסיפים והרמחים. וכל אשל"י בת"ב כלים שאינם עשויים למלאכה אבל עשויים לנואי אלו קטליות ונזמים וטבעות ונזמי האף".

עיין בביאור עמק הנצי"ב לספרי במדבר קנח שמתאים את מחלוקת הראשונים לגרסאות בספרי.

36. כך גם בתרגום המיוחס ליונתן: "וכל דלא מתעל בנורא... תעברון בארבעין סוין דמוי"; ברבינו בחיי עה"פ; רבינו מיוחס. וכן הבנת המלבי"ם.

מוסיפה רק ניקוי³⁷ מאיסור³⁸ מובן שגם הרמב"ן מסכים שטומאת הכלי אינה תלויה בשימוש בחמים או בקרים, ולכן שייכת גם לסיפא. על כן הוא כותב בפירושו (במדבר לא, כג): "ולא הוצרך הכתוב לחזור ולהזכיר הטבילה, שכבר הזכיר אותה אך במי נדה יתחטא, ואחרי פליטת האיסור כולם שוים בדין הטבילה". כלומר סופו של הפסוק לא עוסק בטומאה, כי ניתן ללמוד זאת מתחילתו.

לסיכום, למדנו מפסוק זה שלושה דינים: א. הגעלת כלים. ב. טבילת כלים.³⁹ ג. טומאת כלים.⁴⁰

מאחר שנקודת המחלוקת האחרונה חשובה להמשך דיוננו, נתעכב ונדון בה על פי הספרי, וזה לשונו:

כל דבר אשר יבוא באש תעבירו באש, כגון הלבוסין והסכינים והקדירות והשפודים והאסכלות מפני גויות (י"ג: ג: גיעולי) גוים.

וכל אשר לא יבוא באש תעבירו במים, כגון הכרנבאות והכוסות והקיתונות והקומקמסים והיורות מפני גויות (י"ג: ג: גיעולי) גוים.⁴¹

והרי דברים ק"ו, ומה אם מי שאין טעון טבילה – טעון הזייה, מי שטעון טבילה – דין הוא שיטעון הזייה. והרי דברים ק"ו, ומה אם מי שאין טעון הזייה – [טעון טבילה, מי שטעון הזייה] – דין הוא שיטעון טבילה.

מהו הקל וחומר? לפי רש"י הוא מהרישא לסיפא, ומהסיפא לרישא. הרישא עוסקת בהזאה, "במי נדה יתחטא", והסיפא בטבילה במקווה. גם הכלים שבסיפא צריכים, בנוסף לטבילה, הזאה להיטהר מטומאת מת, והכלים שברישא צריכים טבילה בנוסף להזאה. כך למדו רבינו

37. הדגש הוא על ניקוי מאיסור, ולא בהכשרה. מכיוון שהשימוש בקרים אין צורך להוציא את הבלוע בכלי אלא רק לנקותו.

38. דברי הרמב"ן מתאימים יותר לפשט הפסוק – כשם שתעבירו באש הכוונה לצורך הכשרה, כך תעבירו במים הכוונה לצורך הכשרה ולא טבילה. הרמב"ן כותב ראיות נוספות: א. חז"ל למדו טבילה מהמילים שלפני כן אך במי נדה יתחטא. ב. לטבילה צריך לכתוב תביאו במים ולא לשון העברה. ג. אחר פליטת האיסור כולם שווים בטבילה, ואין צורך לחלק ביניהם. וראה ברא"ם שמתרץ את שיטתו של רש"י.

39. לרוב הראשונים החיוב הוא מדאורייתא ונלמד מפסוק זה כאמור לעיל. הרמב"ן בביאור עה"ת מסתפק אם החובה היא מדאורייתא או אסמכתא. הרמב"ם (הל' מאכלות אסורות יז, ה) כותב שהטבילה היא מדברי סופרים ויש לה רמז בפסוק. דרכו של הרמב"ם שדבר הנדרש מהפסוקים על ידי חז"ל, ואינו עולה מפשט הפסוקים, נקרא דברי סופרים (סהמ"צ, שורש ב). על כן נראה שאין הרמב"ם מתכוון שזו תקנת חכמים עם סמך מהפסוק, אלא זהו לימוד מהפסוק (וכן כתב בשו"ת רשב"א גרנה).

40. כפי שמבואר לקמן הערה 46, חכמים למדו מפסוק זה טומאת כלי מתכות.

41. בגרסת הגר"א נוספו כאן המילים: "הכדין והכוסות והקיתונות מדיחן ומטבילין", ונראה שהוא בהתאם לברייתא המופיעה בע"ז עה ע"ב, מה שמוכיח כדעת רש"י.

הלל והראב"ד⁴² את דברי הספרי, ש"תעבירו במים" הכוונה לטבילה. אולם לפי הרמב"ן, הספרי לא ברור, ועיין בעמק הנצי"ב שמנסה לבאר לשיטתו בדוחק. וכן משמע במדרש הגדול כדעת רש"י, שתעבירו במים עוסק גם ב"דברים שלא נשתמש בהם כל עיקר", ובזה בוודאי הכוונה לטבילה.

כבר בתחילת לשון ספרי זוטא נראה קרוב יותר להבנת הרמב"ן (לעיל הערה 35) שמפרש "תעבירו במים" – דברים המחוסרים שטיפה, וכן כולל כלים שצריכים הגעלה ומכאן שתעבירו במים זה הגעלה ולא טבילה. וכן נראה בהמשך הלשון:

כשאמר דבר ריבה כלים תלויים בשמותיהם ומשמשיין בשמות אחרין, כן שלפני המטה וקלה ומנורה דבר. וכל דבר ריבה כלים תלויים בשמות אחרין ומשמשיין בשמותיהן, פיה של מנורה ופולס של מנורה פיה של קרן ופולס של קרן. יכול שני מרבה קנה של מנורה וקנה של קרן ת"ל אך. יכול יצאו במי שטיפה ת"ל במי נדה יתחטא יכול יצאו במי הזייה ת"ל וכבסתם בגדיכם ביום השביעי וטהרתם מלמד שהן טעונין הזייה אחר טבילה.

'מי שטיפה' נועדו לניקוי, ומחדש הספרי שלא די בכך אלא נצרכים גם 'מי הזייה', וגם 'טבילה'. אמנם משמע שאין זה נלמד מ"תעבירו במים", אך אפשר ליישב לרש"י שהכוונה היא ללמד ש"תעבירו במים" כולל לא רק מי שטיפה אלא גם טהרה. נמצא שדברי הרמב"ן מכוונים יותר לפשט הפסוק, ולכך נוטה הבנת הספרי זוטא, אך יש בהם דוחק שמאלץ לחדש מקור לטומאה בכלים המשמשים רק במים קרים. בספרי ובמדרש הגדול למדו את הפסוק כדברי רש"י, שאין בהם דוחק זה.

2. בליעה והגעלה בכלים שאינם מהמתכות המוזכרות בפסוק

בפסוק שלפני כן ישנה רשימה של כלי מתכות. לכאורה, שלושת הדינים שייכים רק ברשימה זו. עם זאת, בנוגע להגעלת כלים, למדו ששייכת בכל הכלים ולא רק בכלי מתכת. וכן לשון המשנה (ע"ז עה ע"ב):

הלוקח כלי תשמיש מן העובדי כוכבים, את שדרכו להטביל – יטביל, להגעיל – יגעיל, ללבן באור – ילבן באור.

---

42. ראה שם שמקשה לשם מה צריך ללמוד טבילה מ"תעבירו במים" והרי בגמרא למדו זאת מהמילה "וטהר", וע"ש שמיישב שמהמילה וטהר למדנו ארבעים סאה, ומ"תעבירו במים" לעצם הטבילה, וזהו הק"ו של הספרי. ביאורו למילה "וטהר" דחוק בגמרא בע"ז (ועוד, שהגמ' לומדת מי נדה, מים שהנדה טובלת בהם). אפשר גם ליישב שהתורה כתבה את דין הטבילה פעמיים בשני הכללים, בשביל ללמד בכלל ופרט וכלל כפי שיתבאר בהמשך.

המשנה אינה אומרת שמדובר דווקא בכלים המנויים בפסוק שלפני כן: הזהב הכסף והנחושת וכו', אלא קובעת כלל הנכון גם לסוגי כלים אחרים. וכן מוסכם בפוסקים, שדין בליעת כלים אינו מוגבל לכלי מתכות בלבד. כיצד למדו זאת מהפסוקים?

נחלקו התנאים מה המקור לטעם כעיקר: ר"ע למד זאת מהפסוק שלנו, העוסק בגיעולי גוים (פסחים מד ע"ב; נזיר לז ע"א): אם אסרו את השימוש בכלי, משמע שהטעם שבו יאסור את התבשיל. הלימוד הוא בבניין אב⁴³ לכל האיסורים. חכמים למדו טעם כעיקר מהאיסור לנזיר לאכול מים שנשרו בהם ענבים, למרות שיש בהם רק טעם יין, ומכאן בק"ו לכל האיסורים.⁴⁴ כשם שחכמים למדו את העיקרון של טעם כעיקר לכל סוגי האיסורים, יש ללמוד את הגעלת הכלים לכל סוגי הכלים שנבלע בהם טעם של איסור.⁴⁵ ולכן, אף שהפסוק הקודם עוסק בכלי מתכת, הוא הדין לכל סוגי הכלים.

כך גם פסק הרמב"ם שהגעלת כלים אינה מוגבלת למתכות שהוזכרו בפסוק, ואף לא למתכות בכלל, וזה לשונו (הל' מאכלות אסורות יז, ו): "וכן אם לקח כלי עץ או כלי אבנים, מדיח או מרתיח, ואינו צריך להטביל" (הלכה ו), וכן בהלכות חמץ ומצה (ה, כג).

3. דרך א': שני כללים ופרט אחריהם – 'הטל פרט ביניהם ודונם בכלל ופרט וכלל'

לגבי טבילת כלים וטומאת כלים, למדו חז"ל שהחיוב הוא בכלי מתכת הנזכרים בפסוק הקודם, ולא בכלי אבן, גללים ואדמה.⁴⁶ וחוזרת שאלתנו, האם רשימת מתכות זו היא

43. איסור משהו לראב"ד (פרק ב); רשב"א (חולין צח ע"ב ד"ה ומיהו).

44. הגמרא בפסחים ונזיר אומרת: "משרת, ליתן טעם כעיקר... מכאן אתה דן לכל התורה כולה". הגמרא לומדת שם בק"ו לטעם כעיקר בכלאיים וערלה. אך בספרי (נשא, כג) ובירושלמי (ערלה ב, ה; נזיר ו, א) הלימוד בק"ו הוא לכל התורה. ועיין שאג"א (דיני חדש סי' יג) שדן כיצד ניתן ללמוד בק"ו לאיסורים הקלים יותר, ומסיק למרות הקושי שזו היתה דעת חכמים שלמדים מנזיר טעם כעיקר דאורייתא לכל האיסורים. הראב"ד (איסור משהו, פרק ב) כותב שהלימוד הוא בבניין אב לכל האיסורים.

45. הגמרא בפסחים ובנזיר לעיל מבארת שחכמים לא למדו טעם כעיקר מגיעולי נכרים, מכיוון ששם יש חידוש שהטעם הבלוע בכלי אפילו באותו יום מעט פגום. ולכן צריך מקור אחר ללמוד טעם כעיקר. מכל מקום אחר שנלמד שגם טעם הבלוע בכלי אוסר, אפשר ללמוד בבניין אב לכל הכלים שהטעם הבלוע בהם אוסר.

ועיין תוס' (חולין צט ע"א), שלדעת ר"י מאורלינש לר"ע שנלמד טעם כעיקר מגיעולי נכרים, אין הטעם איסור נבילה אלא יש בו רק עשה של הגעלת הכלי. אך ר"ת חידש שאחר חידוש התורה שהטעם הבלוע בכלי אסור, חוזר לו שם איסור נבילה. וממילא כל טעם עובר באכילתו בלאו של האיסור המקורי.

46. לגבי טבילת כלים ראה גמרא (ע"ז עה ע"ב), שלומדים כלי מתכות מהאמור בפרשה. לגבי טומאה ראה משנה (כלים יא, א) שכלי מתכות מק"ט, ועיין בפהמ"ש לרמב"ם (שם) שמבאר שהמקור בפרשה. וכן מפורש בספרי (חקת, קכו), וממעט כלי גללים, אבנים ואדמה; וכן בגמרא (שבת יד ע"ב) ובמדרש הגדול.

בדווקא, או שניתן ללמוד לכל סוגי המתכות. הפסוקים מורכבים מרשימה של פרטים ("את הזהב ואת הכסף...") ולאחר מכן באים שני כללים ("כל דבר... וכל"), העוסקים בהגעלה ובטהרה.⁴⁷

מספר פעמים בתלמוד, מובאת שיטת "אמרי במערבא" שכאשר יש שני כללים הסמוכים זה לזה והפרטים אינם ביניהם, אלא לפנייהם או לאחריהם, אומרים: "הטל פרט ביניהם ודונם בכלל ופרט וכלל". במקרים אלה, מתרבה כל דבר שהוא כעין הפרט.⁴⁸ הרחבה בעניין

---

47. אמנם חלק מהראשונים סברו שנלמד מכאן לטבילת כלים מן התורה, אך זה רק כתוספת על כך שמדבר בטהרה. שהרי מוסכם שפסוק זה הוא המקור לכלי מתכות המקבלים טומאה (ראה הערה 46).

48. במחלוקת ר"ע ורי"ש נחלקו תנאים נוספים, וברוב הסוגיות ההכרעה כדרשת כופו"כ: בשאלה מה מותר לקנות בכסף מע"ש בירושלים (עירובין כז ע"ב; רמב"ם מע"ש ד, ג); בעניין הדברים שאין בהם דין גזילה ואין נשבעים עליהם (ב"ק קיז ע"ב; רמב"ם טו"נ ה, א; שו"ע שו"ע חו"מ צה, א); במה רוצעים עבד עברי (קידושין כא ע"ב; רמב"ם עבדים ג, ט); החומרים שמהם עושים מנורה למקדש (סוכה נ ע"ב; רמב"ם בית הבחירה א, יח). באופן הפסיקה כאשר שני הכללים סמוכים זל"ז, נדון לקמן.

שני המקרים שבהם יש חריגה מהפסיקה כדרשת כופו"כ:

א. מוסכם לפסוק לחייב על שבועת ביטוי לשעבר, למרות שלכאורה זו דעת ר"ע הדורש בריבוי ומיעוט (שבועות כו ע"א; רמב"ם שבועות א, ב; שו"ע יו"ד רלו, א). ויש ליישב שבתורת כהנים לא תלו את מחלוקת ר"ע ורי"ש בדרשת כופו"כ ורי"מ. ועל כן נפסק כר"ע, שהלכה כר"ע מחברו. ועוד, שגם בברייתא בגמ' מבוארת המחלוקת של ר"ע ורי"ש בדרשת ריבוי מהפסוקים ולא מכלל ופרט, ורק ר' יוחנן מציע להסביר מחלוקתם באופן זה. הגמ' מקשה על דברי ר' יוחנן, ואע"פ שמתרצת מביאה גם הסבר אחר בשם ר' יצחק בר אבין, ממנו משמע שרי"ש לא לומד כלל ופרט אלא בריבוי מהפסוקים. ועוד שדעת ר"ע היא סתם משנה. ומכל האמור נראה היה נראה לפוסקים שסברת רי"ש כאן אינה תלויה בשיטתו דרשת כלל ופרט, ולכן אין הלכה כמותו אלא כר"ע חברו. ויתכן שגם מה שהסבירה הגמ' (בדף ד ע"ב): "ר"ע מאי טעמא קא מחייב לשעבר? דדריש ריבוי ומיעוטי" ונאלצה לומר למסקנה שרבי סתם כר' ישמעאל והוא לא סובר כך, אין זה ההסבר הפשוט (בדף כו ע"א), ושם הבנת הגמ' שדעת ר"י לא קשורה לשיטתו ר"ע בריבוי ומיעוט. ואם כך, אין מכאן פרכה על הפסיקה כדרשת כופו"כ בכל מקום. בסוגיה זו דנו אחרונים רבים, וכתבתי את הנראה לענ"ד.

ב. על פי דרשת כופו"כ בתגלחת השניה של המצורע אשר ביום השביעי לטהרתו, הוא צריך לגלח רק את המקומות הגלויים בגופו. אולם מסקנת הגמרא "הלכתא מגלח כדלעת", כלומר יש מסורת שלא כדרשת כופו"כ וצריך לגלח את כל גופו (סוטה טז ע"א; רמב"ם צרעת יא, א). מכאן אין קושייה על כך שבדרך כלל הלכה כרי"ש, כי יש כאן מסורת מיוחדת, כמבואר בגמרא, ויגלח כדלעת כדרשת ריבוי ומיעוט, שלא כמקובל לדרוש בכופו"כ. לפי רב אשי הלכה זו היא כדעת ר"ע הדורש ריבוי ומיעוט, ובכל מקרה לא קשה, שאפשר שהל"מ כמותו רק בתגלחת נזיר ואין ללמוד מכאן לריבוי ומיעוט בשאר סוגיות.

עיין בריטב"א (קידושין כא ע"ב ד"ה במאי) שכתב שאין בין ר"ע ורי"ש מחלוקת עקרונית, ובכל מקום למדו כמו שקבלו מרבתייהם. מעבר לכך שזה קשה בפשט הגמ' שנראה בכל מקום שיש מחלוקת ביניהם וכל אחד נוקט צד קבוע. נראה שאין לומר כך גם על תנאים בדורות מאוחרים יותר

דרך לימוד זו ומקורותיה, וכן מקורות לכך שדרך לימוד זו אכן התקבלה להלכה, מובאים בנספח למאמר.

שני כללים מופיעים בנידונו. הכלל הראשון מורה על חיוב טבילה לטומאה ולטבילת כלים: "כל דבר אשר יבא באש תעבירו באש וטהר, אך במי נדה יתחטא". כאמור לעיל, לשיטת רש"י גם הכלל השני: "וכל אשר לא יבא באש תעבירו במים", עוסק בעניין טהרת הכלים, אך לדעת הרמב"ן, הכלל השני עוסק רק בניקוי כלים המשמשים בקרים מגיעולי נכרים, ולא נזכר שם דין טהרה.

יוצא שלדעת רש"י ניתן ללמוד בכלל ופרט וכלל לעניין קבלת טומאה בכלי מתכות. אולם לרמב"ן יש לנו רק כלל אחד הנוגע לטומאה וניתן ללמוד לכאורה רק בפרט וכלל.⁴⁹ על כן, נחזור להבנת הפסוק על פי הרמב"ן, ונראה שגם לשיטתו, יש שני כללים בעניין טומאה המוסבים על שש המתכות. זה ניתוח לשוני של הפסוקים:

שנחלקו בעניין זה, מכיוון שגם בדבריהם רואים עקביות. וראה בשו"ת חקרי לב (יו"ד שבועות סי' עא) שמקשה על הריטב"א מהגמ' בב"ק נד ע"ב, שהגמ' מקשה על דרשת כופו"כ עם המילה כל, ולא מיישבת שאין צורך בעקביות בהחלטה מתי יש לדרוש כופו"כ.

49. ועיין לקמן שלימוד פרט וכלל בענייננו לא מסתבר, מכמה סיבות. [הערת עורך (ה"ד): לענ"ד, מלבד שתי הדחיות שכותב המחבר לקמן, קיימת דחיה נוספת ויסודית: בעוד הכלל הראשון ("כל דבר אשר יבא באש") מתייחס לליבון, הרי שהכלל השני ("וכל אשר לא יבא באש") מתייחס לטבילה. כללים המתייחסים לדינים שונים לגמרי אינם מצטרפים לכלל ופרט, ולא נאמרה תורת כלל ופרט (וכן כופו"כ) אלא כשהכלל והפרט נאמרים באותו הקשר ומתייחסים לאותו דין, כפי שניתן לראות בכל דרשת כלל ופרט. ואף אם ניטה מהפשט ונפרש את "וטהר" כציווי על מעשה היטהרות, ולא כתיאור התוצאה של הליבון, אין בכך כדי לבטל את העובדה שהכלל הראשון התייחס בראש ובראשונה לליבון. **תשובת המחבר:** דרשת כופו"כ מתייחסת במקרה זה למושאים של המשפט, שהם רשימת פרטים ושני כללים המוסבים אליהם. הדרשה מבארת את היחס בין המושאים וקובעת את משמעותם – כעין הפרט. מעתה, כל נשוא שישתייך אל המושאים הללו ישתייך תמיד לכולם יחד, כפי הפרשנות שלהם, כעין הפרט. אפשר להתווכח האם אכן הנשוא "וטהר" קשור גם לכלל השני, כפי שדנו בשיטת הרמב"ן, אך לכלל הראשון הוא בוודאי שייך, וכמובן לרשימת הפרטים. יש לציין בהקשר זה שבניגוד לדרשת ריבוי שאפשר לדון האם הלימוד הוא חלק מהמובן הפשטי של המשפט, דרשת כופו"כ היא קריאה הגיונית של לשון הפסוק, ועל כן אחר הפרשנות הלשונית יש להמשיך לקרוא את המשפט על פי כללי הלשון (ראה לדוגמה רש"י סוכה נ ע"ב ד"ה והכא; סנהדרין מו ע"א ד"ה, אשר מבאר את ההיגיון הלשוני של דרשת כלל ופרט. גם המחלוקת בכופו"כ, האם כלל ראשון או אחרון עיקר, התבארה כדיון לשוני פרשני, ואכ"מ).]

חלק א'					
מושא ישיך ⁵⁰					
אך את הזהב... ואת העופרת					
חלק ב'					
מושא ישיך	נושא+נושא	מושא עקיף	נושא	מושא עקיף	נושא
(וכן) כל דבר אשר יבא באש	תעבירו	באש	וטהר	אך במי נדה	יתחטא
חלק ג'					
מושא ישיך	נושא+נושא	מושא עקיף			
(וכן) כל אשר לא יבוא באש	תעבירו	במים			

חלק א' בוודאי אינו עומד בפני עצמו, כי חסרים לו נושא ונושא, ואם כן, מוכרח שהמושא הישיר בחלק א' מצטרף למושאים הישירים של חלקים ב-ג. ואכן מוסכם שמושאי ב-ג עוסקים במתכות שבחלק א'. וזה פשר התוספת שלי (וכן), (כן).

שלושת הנשואים בחלק ב' מתייחסים בבירור למושא שבראש חלק ב'. על פי ביאור הגמ' שהובא לעיל, "וטהר" הוא גם נושא, כלומר ציווי בפני עצמו לטבילה, ולא תוצאה של "תעבירו באש". הדגשתי את הפעלים.

על פי רש"י, הנשוא של חלק ג' עוסק בטהרה. אולם לרמב"ן הוא עוסק בניקוי. ממילא עולה השאלה: לרמב"ן, מנין נלמדת טהרה לנושא של חלק ג', והרי לא ייתכן לחלק בעניין טהרה בין המושאים הישירים של חלקים ב-ג. על כך כותב הרמב"ן:

ולא הוצרך הכתוב לחזור ולהזכיר הטבילה, שכבר הזכיר אותה אך במי נדה יתחטא, ואחרי פליטת האיסור כולם שוים בדין הטבילה. ולבי מהרהר עוד, לומר שהטבילה הזו מדבריהם והמקרא אסמכתא עשו אותו, וכן אונקלוס מתרגם אותו בחטוי הזאה של אפר פרה. והצריכו אותה חכמים בכלי המתכות בלבד מפני שיש בהם כלים שתשימשן באור ובכלי ראשון ובכלי שני ובצונן, וזה צריך תלמוד.

הסבר הרמב"ן הוא שלא היה צורך לחזור בחלק ג' על הנשואים "וטהר" ו"יתחטא", מכיוון שברור שאם נאמרו על הנושא בחלק ב', הם ייאמרו גם על חלק ג'. למה מתכוון הרמב"ן? אפשרות אחת היא שיש כאן לימוד של בניין אב, מנושא ב' שעליו נאמרו הנשואים, לנושא

50. **מושא ישיך** הוא מושא עיקרי במשפט, והוא מתקשר ישירות לפועל בלא מילת חיבור או במילת "את". בפסוקים שלנו יש שלושה מושאים כאלה, וכפי שנסיב, יש ביניהם זיקה. **מושא עקיף** מתייחס אל הפועל על ידי מילות או אותיות יחס: ל, עם, אל, ב, על; תפקידו להוסיף הבהרה לפועל.

ג'. כלומר, הכלל הראשון שנאמרה בו במפורש טבילה ('וטהר'), מלמד לכלל השני שלא נזכרה בו טבילה. אפשרות שנייה, אשר נראית לי יותר, היא שהנשואים הללו נאמרו על נושאי ב-ג כאחת. כלומר הלשון 'וטהר' מוסבת על שני הכללים ולכן נמצאת ביניהם. מה שכותב "כולם שוים בדין הטבילה" הוא להוכיח את פירוש זה, שאין סיבה שהנשואים ילכו רק על חלק ב' ולא על חלק ג'. וגם על מנת לבאר מדוע לא חזרה התורה על "וטהר" ו"יתחטא" גם בנושא השלישי.

ראיה לכך מהמשך דברי הרמב"ן, שאסמכתא לטבילת כלים מהפסוק היא רק בכלי מתכות, "מפני שיש בהם כלים שתשמישן באור ובכלי ראשון ובכלי שני ובצונן". והרי זה סיכום של המושאים הישירים של ב-ג, וחובת הטבילה 'וטהר' חלה בפסוק על כולם. אילו היה מבין הרמב"ן שהנשואים של טהרה מתקשרים רק למושא שבראש חלק ב', מה שייך כאן אסמכתא – הרי לא כתובה כאן בפסוק כלל טבילת כלים המשמשים בקרים. אלא ודאי ששני נושאי הטהרה נסובים על המושאים הישירים ב-ג כאחת.⁵¹

ומכאן נלמד לדרשת כלל ופרט וכלל, לרש"י ולרמב"ן. יש כאן שלושה מושאים:⁵²

א. את הזהב... – פרטים

ב. כל דבר אשר יבא באש – כלל

ג. וכל אשר לא יבא באש – כלל

על שלושת המושאים הללו, מוסבים הנשואים "וטהר" ו"יתחטא". הלשון "כל" מיותרת, שהרי אפשר היה להסתפק בלשון "דבר אשר יבא באש..." ו"להשמיט" "כל". והרי יש כאן הכללה, שיש ללומדה כעין הפרט.⁵³

4. מהו 'כעין הפרט' בנידוננו?

יש לברר כיצד נגדיר את הכלל שהוא 'כעין הפרט' בנוגע לכלי מתכות. בנספח התבאר שבדרשות כופו"כ, יש למצוא את המכנה המשותף בין הפרטים, ולרבות את החומרים שדומים לו, אך להתחשב רק בתכונות המרכזיות והחשובות.

51. ואמנם אפשר עוד להקשות על דברינו, אך מכל מקום דרשת כופו"כ תדחה בהמשך מסיבות אחרות.
52. יש לציין שדרשת כופו"כ המצויה יותר היא במושא של המשפט. ישנן פחות דרשות הקשורות בנושא או בנושא, וכמעט תמיד הן דרשות אמוראית ולא נזכרות בדברי התנאים. ענין זה דורש דיון לעצמו ואכ"מ.
53. כנזכר לעיל, חז"ל משתמשים בלשון מתכת כשם כללי, ולא מחלקים בין המתכות. משמע שכאשר עמדה בפניהם מתכת הם לא ראו צורך לברר אם היא מהרשימה שבתורה. אך אפשר לטעון שאם היו יודעים על מתכות נוספות, היו מבררים דבריהם, ולכן ההוכחה נצרכת.

בדברי חז"ל מופיע פעמים רבות הביטוי 'מתכת' כשם כללי לרשימת המתכות הנזכרות בתורה, ולא רק בהקשר של טומאה וטהרה. מכך יש ללמוד שהייתה להם הגדרה משותפת לכל שש המתכות הנזכרות בתורה. במסכת שבת, בדיון על טומאת כלי זכוכית, הגמרא מגדירה את ההתכה כתכונה דומה של מתכת חכוכית, בשונה מכלי חרס.⁵⁴ הדבר מסתבר מתוך משמעות השם "מתכת", לשון התכה. למרות זאת, חכמים לא ראו את הזכוכית ככלי מתכת המק"ט מן התורה, ועל כן גם נתנו לו שם בפני עצמו. יש לברר מהן התכונות המשותפות למתכות, שבאמצעותן ניתן לתת לקבוצה הגדרה מדויקת יותר, וללמוד ממנה למתכות שלא נזכרו בפסוקים.

בכמה סוגיות דורשים חכמים מהפסוקים לרבות את כל המתכות. כך לדוגמא בדין נותר הבלוע בכלי, לגבי כלי נחושת נאמר (ויקרא ו, כא): "ואם בכלי נחשת בושלה ומורק ושוטף במים" (שם), ודרשו בתורת כהנים (צו, פרשה ד, ז אות ב): "אין לי אלא כלי נחשת, מנין לרבות כל שאר מתכות, תלמוד לומר: ואם בכלי נחשת בושלה".⁵⁵ מכאן למדנו שהיה ברור לחז"ל שהמתכות אינה רשימה מקרית של חומרים, אלא יש כאן קבוצה בעלת תכונות משותפות ידועות.

חכמים לא הכירו את ההגדרה הכימית המקובלת היום לקבוצת המתכות, אך בוודאי שמו לב לתכונות הבולטות שלהן – שאמנם מצויות ברמה שונה בכל מתכת, אך מיוחדות למתכות. בכללן **צבע** מבריק, בגוונים כסוף או מוזהב; **משקל** גבוה יחסית; הולכת **חום** והתכה בטמפרטורה גבוהה; והתכונה המרכזית ביותר, אשר אפשרה את ההתקדמות הטכנולוגית בזכות גילוי המתכות: **קשיות וחוזק**, המשולבת ברכות ברמה המאפשרת ריקוע על ידי הכאה בפטיש (בשונה מזכוכית שהקושי שלה גורם לשבירתה ולא מאפשר ריקוע), וכן מאפשרת שימוש לכלי עבודה כמו פטיש ומעדר. תכונת הולכת החום והתכה בטמפרטורה גבוהה, המאפשרת שימוש ככלי בישול על גבי כירה, נזכרת בתוספתא (פסחים פרק ה):

ר' יהודה אומר: כשם של עץ אין נשרף (הבשר) כך של מתכות אין מרתיח (=מבשל את הבשר).⁵⁶ אמרו לו אין דומה העץ למתכת, מתכת חם מקצתו חם כולו של עץ אף על פי שחם מקצתו לא חם כולו.

54. "כיון דכי נשתברו יש להם תקנה – שוינהו ככלי מתכות" (שבת טז ע"א).

55. עיין בביאור המלבי"ם שמבאר שהלשון "וכלי חרש... ואם בכלי נחשת" מלמד שכלי נחשת אינו חומר מסוים אלא משפחה של חומרים. התורה נתנה בפסוק שתי אפשרויות: כלי חרס וכלי נחושת, ומשמע שהיא באה לכלול את כל סוגי הכלים, שהרי ישנם חומרים נוספים מלבד מחרס ונחושת. אם התורה היתה רוצה לומר דווקא כלי מחרס ומנחושת, היתה אומרת "והחרס אשר תבושל בו ישבר, ואם בנחושת בושלה...".

56. מדובר במוט הנעוץ לאורך גופו של קרבן הפסח, ועל כן האש לא מגיעה אליו באופן ישיר.

במקום אחר נראה שחכמים הבחינו בתכונת הקשיות המשולבת ברכות, כמאפיינת את המתכת. בפסוק (דברים טו, יז) נאמר שיש לרצוע את העבד במרצע. הגמרא מבארת (קידושין כא ע"ב; וכעין זה במכילתא משפטים):

רבי דריש כללי ופרטי; ולקחת - כלל, מרצע - פרט, באזנו ובדלת - חזר וכלל, כלל ופרט וכלל אי אתה דן אלא כעין הפרט. מה הפרט מפורש של מתכת, אף כל של מתכת.

לא נזכר בפסוק שהמרצע עשוי מתכת, אך זה ברור לחכמים, שהרי זה החומר היחיד שממנו מתאים לעשות מרצע – לא עץ, לא זכוכית וגם לא חרס. חכמים לא אמרו נחושת או ברזל, למרות שמן הסתם לא היו מכינים מרצע מזהב או מכסף, גם בגלל המחיר שלהם וגם מכיוון שהמתכות הללו רכות יחסית לברזל ופחות מתאימות לכך. מכל מקום, בתוך הריבוי של כל כלי מתכות כלולות כאן גם העופרת, הזהב והכסף, שלמרות שתכונת הקשיות שלהן פחות דומיננטית, הן יותר מתאימות לזה מזכוכית ומחרס.

סוגיה נוספת (סוכה נ ע"ב) עוסקת בעשיית המנורה. בפסוקים נאמר שיש לעשותה מזהב, אך לפי דעת רבי יש לדרוש בכלל ופרט:

ועשית מנורת - כלל, זהב טהור - פרט, מקשה תעשה המנורה חזר וכלל. כלל ופרט וכלל אי אתה דן אלא כעין הפרט, מה הפרט מפורש - של מתכת, אף כל של מתכת.

ר"י בר' יהודה חולק על רבי, ולדעתו יש לדרוש בריבוי ומיעוט. ההבדל בין המידות הוא שבכופו"כ דורשים בצורה מצומצמת מה שדומה לפרט, ואילו בריבוי ומיעוט וריבוי ממעטים מהכלל רק תכונה אחת.⁵⁷ על כן, לריב"י אפשר לעשות את המנורה מכל חומר למעט חרס. לדעת רבי התכונה הקרובה ביותר לזהב היא של קבוצת המתכות, ולכן הוא מרבה אותה. וכן פסק הרמב"ם (ביהב"ח א, יח) שאת המנורה יש לעשות ממתכת, לא מעץ, חרס או זכוכית. נראה שהתכונה של קבוצת המתכות היא יכולת הריקוע. יש לקחת כיכר זהב, ולרקע אותו בצורת המנורה, וזה ניתן לעשות רק במתכת. בזכוכית יש להכין באמצעות יציקה בלבד, ובעץ בגילוף.

התכונה המרכזית של כלי מתכת, על פי חז"ל, היא יכולת ריקוע וכן שימוש לכלי עבודה, הנובעת מהשילוב בין חוזק ורכות, אשר אינה קיימת בכלי זכוכית, עץ וחרס.

כפי שהראנו בנספח, בדרשת כופו"כ הכלל אחרון הוא העיקר. לכן יש לרבות את מה שדומה למאפיין העיקרי של הפרטים, ולהתעלם ממאפיינים גרועים. אולם נראה שהתכונות האמורות, של התכה, קשיות וגמישות, כולן מהוות מאפיינים עיקריים בכל כלי המתכת,

57. ראה רש"י (שם בסוכה, וכן בסנהדרין מו ע"א ד"ה כי).

יש להתחשב בכולן. לאור כל זה, נראה ששאר המתכות כלולות בדין התורה של קבלת טומאה.

5. מה הצורך בכל הפרטים?

מהעקרונות המקובלים בדרשת כופו"כ הוא שיש להסביר מה הצורך בכל פרט. אם לא כן הפסוק ידרש בריבוי ומיעוט וכך יבואר היתור של הפרטים (עיין על כך בנספח). במקרה שלנו יש ששה פרטים, ועלינו להסביר מה הצורך בכל אחד מהם על מנת להגיע להגדרה הכללית של מתכת.⁵⁸

ננסה להציע בזהירות מה הצורך באזכור כל מתכת, לצורך הגדרת המכנה המשותף של המתכות. הרמב"ן מחלק בין שני סוגי מתכות (עה"ת במדבר לא, כג):

אם תשמישו באור ממש – כגון הברזל והנחשת, וגם הכסף והזהב – מלבנו באור. ואם ע"י חמין – כגון הברזל והעופרת – מגעילו בחמין.

וניתן להוסיף עוד תכונות מיוחדות לכל אחת משש המתכות, שלשם כך יש צורך להזכירן:

- **זהב** – לרבות שאפילו כלים שרגילים לעשות מהם תכשיטים, ופחות כלי מאכל. כמו כן הזהב נשאר מבריק ולא מחליד או משחיר (בהיותו מתכת אצילה).
- **כסף** – תכונותיו הייחודיות שאין בו קורוזיה, אבל הוא משחיר. יש לו ברק בצבע אפור (ולא זהוב כמו הזהב), והוא ניתן לריקוע יותר מכל מתכת אחרת ולכן עושים ממנו תכשיטים.
- **נחושת** – לרבות מתכות שעושים מהן כלים, אבל הם רכים. מקבלות צבע ירוק בחשיפה לאוויר.
- **ברזל** – מתכת חזקה, קשה ופחות גמישה. יכולה להיות מגנט.
- **בדיל** – לרבות כלים שאינם עשויים מחומר אחד אלא מסגסוגת, שהרי בדיל נועד להכנת ברונזה יחד עם נחושת, וכן לציפוי מתכות אחרות למנוע קורוזיה (ריבוי של כלים שאין מבשלים בהם נלמד מעופרת; והתכונה שאיננו מעלה קורוזיה נלמדת מזהב).
- **עופרת** – לרבות כלים שאין רגילים לבשל בהם אלא להשתמש בהם לצינורות ומשקלות.

כך לדוגמא נבדוק כעת את המתכת **אלומיניום**, האם מקבלת טומאה:

---

58. כפי שהתבאר בנספח, במספר דרשות חז"ל לא ביארו מה הצורך בכל פרט, ועל כן אפשר להטיל ספק בכך שמדובר בכלל מוסכם. עם זאת, מכיוון שאין באפשרותנו להוכיח כנגד עקרון זה, וכן שהתקבל בספרי הכללים כמחייב בדרשת כופו"כ, נקבלו כמחייב.

א. היא דומה ל**בדיל** בצבע שלה, וגם בכך שאינה מעלה קורוזיה. אבל שונה בכך שהאלומיניום היא מתכת קלה, קשה יותר, ונמסה בטמפרטורה הרבה יותר גבוהה (בדיל ב232 מ"צ; אלומיניום 660 מ"צ).

ב. ועל כן צריך ללמוד **מברזל**, שהוא קשה יותר, כבד יותר, ונמס בטמפרטורה גבוהה יותר, וגם הוא מקבל טומאה.

ג. הברק של האלומיניום לא נמצא בבדיל וברזל, ולכן צריך ללמוד **מכסף**.

דוגמא נוספת, מתכת **ניקל**:

א. הניקל מבריק כמו **כסף** ודומה גם לצבע שלו, אך לא משחיר.

ב. את התכונה הזו נלמד מ**זהב** שאינו משחיר כלל.

ג. הניקל הוא מתכת קשה, בשונה מכסף ומזהב, ואת התכונה הזו נלמד מ**ברזל**.

שלא כמו בשאר הסעיפים שביררנו בסוגיה זו, בסעיף זה נדרשנו ללימוד שאינו 'שבלוני' באופן הניתן להתאים לדברים שנאמרו במפורש בתלמוד ובראשונים, אלא דורש סברה והגיון. עם זאת נראה שהתכונה המיוחדת של כל מתכת שהצענו היא מובהקת ובולטת, ומסבירה מדוע היה צריך לציין כל מתכת.⁵⁹

יתכן שהבנה זו דומה למה שכתב הגר"א, אשר שש המתכות הללו הינן כמו אבות המתכות, וכל שאר המתכות נלמדות מהן. במילים אחרות ניתן לומר שהגר"א דרש את הפסוקים הללו בכלל ופרט וריבה את כל סוגי המתכות.

6. **דחייה א': כללים שונים זה מזה**

הגדרנו לעיל את שני הכללים, ומצאנו שאינם זהים זה לזה: הראשון כולל את הכלים המשמשים באש, והאחרון כלים המשמשים בקרים. נחלקו תנאים האם במקרה שאין הכללים זהים דורשים בכופו"כ. לדעת תנא דבי רבי ישמעאל דורשים, אך שאר התנאים חלקו עליו, וסברו שבמקרה כזה יש לדרוש בריבוי.⁶⁰ מצאתי שני הסברים למחלוקת זו:

א. החת"ס (ה, קיג) מבאר שכאשר הכלל הראשון כולל יותר מאשר הכלל האחרון, הרי זה דומה לדרשת כלל ופרט, מכיוון שהכלל האחרון דומה לאחד מן הפרטים.

59. ובכל זאת יקשה על דברינו, שלעיל הבאנו דרשות חז"ל המרבות את כל סוגי המתכות, וזאת בלא שהתורה נצרכה להזכיר את שש המתכות הללו.

60. מחלוקת זו נזכרת בחולין סו ע"א לגבי סימני השרצים הטהורים, והגמרא אומרת שזה המקור לדעתו של תנא דבי רי"ש בעניין זה. המחלוקת נזכרת גם בכריתות כ ע"ב; זבחים ד ע"ב וכן ח ע"ב; ב"ק סד ע"א.

ב. בספר קרבן אהרון (על ברייתא דרי"ש, כלל ופרט וכלל) כתב שבדרשת כלל ופרט, הפרט מבטל את הכלל. אולם כאשר יש שני כללים, הכלל השני חוזר ומחזק את הכלל. בהמשך לכך נבאר שכאשר הכללים אינם חופפים, אין הכלל השני מחזק את הכלל הראשון כי הוא שונה ממנו. בדומה לכך, בדרשת פרט וכלל, הכלל מבטל את הפרט. אולם אם בא כלל נוסף הרי זה כמו ריבוי אחר שריבוי שבא למעט. כאשר הכללים אינם חופפים, אין זה נחשב לריבוי אחר ריבוי.

מחלוקת התנאים מופיעה בשלושה מקרים:

א. הכלל הראשון חלקי לכלל האחרון (זבחים ד ע"ב; שם ח ע"ב).

ב. הכלל האחרון חלקי לכלל הראשון (חולין סו ע"א; ב"ק סד ע"א).

ג. הכלל הראשון בלאו והשני בכרת (כריתות כ ע"ב).⁶¹

מחלוקת התנאים היא האם כאשר הכלל חופף באופן חלקי, יש להחשיב זאת כשני כללים מקבילים, או לחילופין שאחד כלל והשני נחשב לפרט (לחת"ס) או שהכלל השני לא מחזק את הכלל הראשון (קרבן אהרון).

נידוננו שונה בתכלית – הכלל הראשון והכלל השני אינם חופפים כלל. על כן נראה שגם תנא דבי רי"ש יסכים שאין לדרוש בכופו"כ. כאשר יש חפיפה חלקית בין הכללים, ניתן לראות אותם כחזרה על הכלל וחיזוק שלו ההופך את הדרשה – מכלל ופרט או מפרט וכלל לדרשת כופו"כ. כאשר הכללים שונים זה מזה, יש לדרוש כל אחד מהם בפני עצמו. רוצה לומר, יש כאן שתי דרשות של פרט וכלל: הראשונה עוסקת בכלים שבאים באש, השנייה בכלים שאינם באים באש.

ראיה לכך מצאנו בלימוד סימני טהרה של שרצים, שלדעת רי"ש נדרש בכופו"כ. וכך הוא הפסוק (ויקרא יא, כא):⁶²

אָף אֶת זֶה תֹאכְלוּ מִכָּל שָׂרָץ הָעוֹף הַהַלֵף עַל אֲרֵבַע אֲשֶׁר לוֹ כַּרְעִים מִמַּעַל לָרֶגְלָיו
לְנִתְרֵן עַל הָאָרֶץ. אֶת אֵלֶּה מֵהֶם תֹאכְלוּ אֶת הַתְּאֵר בְּהַלְמִינֹהוּ אֶת הַסֵּלְעָם
לְמִינֵהוּ וְאֶת הַתְּרִגָּל לְמִינֵהוּ וְאֶת הַתְּגָב לְמִינֵהוּ.

על פי הגמרא יש כאן שלוש דרשות של כופו"כ:⁶³

כלל	פרט	כלל
-----	-----	-----

61. כרת הוא תוספת ללאו, ולכן זה דומה למקרה הראשון, וניתן לבאר כדברי החת"ס וקרבן אהרון הנ"ל.

62. עיין לקמן הערה 67 דיון האם לדרוש פסוק זה בבנין אב או בכופו"כ.

63. על פי הגמ' הלשון "ואת החגב" לא נדרשת בכופו"כ מכיוון שאין בכך תוספת על הדרשות הקודמת, ועל כן נדרשת בריבוי.

למינו	את הארבה	אשר לו כרעיים
למינהו	ואת הסלעם	
למינהו	ואת החרגל	

הכלל הראשון כולל כל מי שיש לו כרעיים, ואילו הכללים האחרונים כוללים רק את אלו הדומים לארבה, סלעם וחרגל. רי"ש לשיטתו שגם כאשר הכלל האחרון חלקי לכלל הראשון דורשים בכופו"כ. עם זאת, יש לשאול מדוע חילק רי"ש את הפסוק לשלוש דרשות כופו"כ שונות ולא דרש את הכללים "למינו" ו"למינהו" באותה דרשה. ויש לומר שמכיוון שהכללים הללו אינם חופפים ועוסקים בקבוצה אחרת, כל אחד נדרש בפני עצמו. ומכאן נלמד לענייננו, מאחר ושני הכללים אינם חופפים, לכאורה יש לדרוש בפרט וכלל, כל כלל בפני עצמו.

7. דחייה ב': הכלל אינו מוסיף על הפרטים

באופן פשוט, אם אין לנו כופו"כ, הרי שיש ללמוד כר' ישמעאל בפרט וכלל, "נעשה כלל מוסף על הפרט"⁶⁴, "ואתרבו כל מילי" (לשון המפרש בנזיר לד ע"ב). כלומר, הכלל שבא אחרי הפרטים בא להוסיף את כל מה שנמצא בכלל, ואין הפרטים ממעטים מאומה. מאחר שהכללים "כל דבר אשר יבא באש... וכל אשר לא יבא באש" כוללים את כל סוגי הכלים, הרי למדנו שכל סוגי הכלים מקבלים טומאה.⁶⁵

לימוד זה בוודאי לא היה מוסכם על חז"ל, שהרי אם כך, גם כלי אבן וחרס היו נכנסים תחת הכלל דבר אשר יבוא באש או במים, והיו צריכים להיטהר בטבילה. מאחר ואין חולק על כך שכלי אבן אינם מק"ט, וכלי חרס אינם נטהרים בטבילה, נראה שאין לדרוש באופן זה – ויש להבין מדוע.

נברר את צורת הדרשה. דוגמה לה מובאת בתו"כ (שם):

מפרט וכלל כיצד, כי יתן איש אל רעהו חמור או שור או שה פרט, וכל בהמה לשמור כלל. פרט וכלל, נעשה כלל מוסף על הפרט.

64. ספרא (ברייתא דרבי ישמעאל, פרשה א, אות ח). וכן במספר מקומות בבבלי (עירובין כח ע"א, פסחים ו ע"ב, נזיר לד ע"ב, ועוד).

נחלקו ר' ישמעאל ור"ע האם לדרוש בכלל ופרט או בריבוי ומיעוט. במקרה של מידת פרט וכלל כנגד מיעוט וריבוי, היה נראה שאין הבדל בין המידות, שהרי גם במיעוט וריבוי מרבים את הכל (נזיר לד ע"ב). אולם כתב בספר קרבן אהרן ('מידות אהרן' על ברייתא דרבי ישמעאל, פרט וכלל) בשם התוס' בנזיר לה ע"ב, שאין המידות דומות לגמרי, שהרי הגמרא שם שואלת מה בין פרט וכלל לבין מיעוט וריבה. ומבאר שבפרט וכלל מרבה הכל, שהולכים רק אחרי הכלל ולא אחרי הפרט. ואילו במיעוט וריבוי מתייחסים גם למיעוט, ומרבה הכל וממעט משהו אחד.

65. עיין לעיל בפרשנויות הראשונים לכללים שבפסוק. על כולם מוסכם ששני הכללים כוללים את כל סוגי הכלים, בצורה זו או אחרת.

משמעות הדרשה היא שאחר שפירטה התורה חמור, שור ושה, היא הוסיפה "וכל בהמה". הכלל נאמר בו' החיבור, ולא בא לכלול את הפרטים הקודמים, אלא להוסיף עליהם. מאחר ואחרי הוספת הכלל אין עוד צורך בפרטים הם בטלים, והכלל מרבה כל מה שכלול בו. מכאן, שכאשר הכלל נאמר באופן שלא בא להוסיף על הפרטים, אלא כולל אותם ומתייחס אליהם, אין לדרוש בפרט וכלל. בנידוננו, הכלל נאמר בלא וי"ו החיבור, ועל כן לא מוסיף על הפרטים אלא מתייחס אליהם. בכלל יש רק את הפרטים, וממילא אין הוא מבטלם.⁶⁶ מצאתי במדרש הגדול הוכחה לדברינו, בדרשת המילה "כל" בריבוי:

אך את הזהב... כל דבר, הרי זה בא ליתן טומאה לכלי מתכות. ומנין שאחד פשוטיהן... ואחד מקבליהן... שהכל מקבלין טומאה דין תורה, ת"ל כל דבר, בין מקבל בין פשוט. ומנין שאף המקבלין מהן ארבעים סאה בלח שיהו מקבלין טומאה, ת"ל כל דבר.

הדרשן ריבה מהלשון כל דבר את כל סוגי הכלים. יתכן שאם הדרשן היה מודע לכך שיש מתכות נוספות, היה מרבה גם אותן מהמילים "כל דבר". בכל אופן, מכך שדרש בריבוי, למדנו שסבור שאין לדרוש בפרט וכלל.

8. דרך ב': בניין אב

אחר שדחינו את דרשות כופו"כ ופרט וכלל, נותר הפסוק עם רשימת המתכות להידרש בפני עצמו. נראה שיש לדרוש אותו בבניין אב (במה מצינו).⁶⁷ חיזוק לדברינו מדברי הגר"א שהובאו לעיל, שראה את שש המתכות הללו כאבות לכל שאר המתכות.

66. משל לדבר: הפונה לקבוצה של אנשים, ואומר ראובן, שמעון, לוי ויהודה, כולכם בואו אחרי. מתכון לקרוא רק לארבעתם, והמילה כולכם היא ההצבעה עליהם בלבד. לעומת זאת אם אומר ראובן, שמעון, לוי, יהודה וכולכם בואו אחרי. הרי המילה כולכם אינה הצבעה על הפרטים אלא תוספת עליהם וכוללת את כל העומדים שם. כאילו המדבר התחרט על הרשימה של הארבעה או שהם היו רק דוגמאות מתוך הכלל.

ביאור דומה לכך מצאנו במלבי"ם לפרשת מצורע (סי' קפ), בנוגע לדרשת כלל ופרט. הוא מבאר את דברי רבא, שלמרות שיש בפסוק כלל ופרט, אינו דורש כך. לדעתו הדרשה חלה רק כאשר הפרט בא בלא וי"ו החיבור, אז מובנו שמבאר את הכלל וכך מבטל את ההכללה שבו – כלומר הכלל מתייחס רק לפרטים הללו. כאשר הפרט בא בוי"ו החיבור אין זו דרשת כלל ופרט, מכיוון שהפרט רק מוסיף על הכלל, אבל הכלל מתקיים גם כן. על פי דרכו של המלבי"ם, יש לבאר גם את דרשת פרט וכלל, שרק כאשר מובן הפסוק שהכלל מוסיף על הפרט, כדברי התו"כ, יש לדרוש בפרט וכלל.

67. אמנם כמעט ולא מצאנו בבבלי דרשות של בנין אב משני פרטים של מצווה אחת, אלא ממצוות שונות. כך לדוג' בב"ק דף ו בהצד השווה מאבות נזיקין לאבנו סכיננו ומשאו, כל אב נחשב למצווה בפני עצמה (וכן משמע מהרמב"ם בטה"מ צ"ע עשין רלז-רמא, אשר מנה אותם במצוות נפרדות). במקום אחד מצאתי בבבלי (חולין סה ע"ב) בענין שרצים הטהורים, דרשת בנין אב מרשימה הנמצאת בפסוק אחד, זוהי אותה מצווה. בתחילה נדרש בכופו"כ, אך לאחר מכן בבנין אב (הדרשה הובאה לעיל בדיון על כללים שאינם חופפים). לדעת הרמב"ן (חולין שם) יש שתי אפשרויות לדרוש, בבנין אב או

דרשת בניין אב נעשית על ידי מציאת תכונה משותפת לפרטים הכתובים, מתוך הבנה שהיא גורמת את הדין המשותף. ומכאן לימוד לפרטים נוספים שאינם כתובים, שגם להם יש תכונה זו.

ר' יוסף קארו בכללי הגמרא (הליכות עולם שער רביעי, אות כז) מבאר את ההבדל בין דרשת כופו"כ לבין בניין אב: א. בבניין אב, אם יש פירכא נדחה הלימוד, ובכופו"כ לא נכתבו הכללים לחינם ובכל מקרה ילמד. ב. בבניין אב, צריך דמיון בין הפרטים כדי ללמוד. משא"כ בכופו"כ, שאפשר ללמוד מכל פרט בפני עצמו.

בנידון שלנו כבר מצאנו לעיל את המכונה המשותף שבין הפרטים. נדרשנו גם למצוא את הצורך בכל פרט לשם בירור המכונה המשותף, אך בבניין אב זה מוכרח בשביל לקיים את הדרשה. מכאן עולה המסקנה שיש ללמוד בבניין אב משש המתכות הנזכרות בפסוק, לכל סוגי המתכות, ולומר הצד השווה שבהן שהן מבריקות, קשות, ניתכות וניתנות לעיבוד בריקוע ומקבלות טומאה ונטהרות במקווה, אף כל החומרים בעלי תכונות אלו מקבלים טומאה ונטהרים במקווה.

ו. סיכום

נחלקו הפוסקים האחרונים בשאלה האם כלים העשויים ממתכות חדשות שהתגלו אחר חתימת התלמוד מקבלים טומאה או לאו. לא נוכל למצוא התייחסות בתורה או בדברי חז"ל התייחסות מפורשת לשאלה זו, מכיוון שלא היה בכך צורך. עם זאת, ניתן לראות שחכמים

בכופו"כ. אך לרש"י מדובר בשילוב סדרה של כמה כופו"כ, שמהם יחד לומדים בבנין אב. ועיין שם בתורת חיים שכותב שאין זה בנין אב רגיל. יוצא שעל פי הרמב"ן וגם לפי פשט דברי רש"י ללא חידוש התורת חיים, יש שם מקרה דומה לשלנו הנדרש בבנין אב. מצאתי כמה מקרים במדרשי הלכה ביציאת עבד בשן ועין (מכילתא דרי"ש משפטים, נזיקין, ט; שמות כא, כו-כז), ונלמד משניהם בבניין אב; בפתיחת וכרית בור (מכילתא שם יא); בשמיטת קרקע בנין אב מחרם ומזית (שם, כספא, כ); רוצח בשגגה מכלי עץ, אבן וברזל (ספרי במדבר, מסעי קס).

בברייתא דר' ישמעאל שבתורת כהנים, מביא דוגמא לבנין אב מכתוב אחד מטומאת משכב ומושב. ונחלקו ראשונים בכוונתו, על פי הראב"ד ורש"י לומדים ממשכב בפני עצמו, וממרכב בפני עצמו. זה קשה בפשט הדרשה, שנאמר בה לא הרי זה כהרי זה, כמו שכתב בקרבן אהרון. לדעת הר"ש מקינון (ספר הכריתות, בתי מידות ג) מדובר בבנין אב משני מקורות, אלא ששניהם נמצאים בפסוק אחד. וכך פשט הלשון בנין אב, שאין בנין אלא משתי אבנים. ואמנם קשה לפירושו מדוע חילקו לשני סוגי דרשות בנין אב מכתוב אחד ומשני כתובים, והרי זו בדיוק אותה הדרשה. מה שאין כן אם מכתוב אחד הכוונה ממלמד אחד. ומכל מקום מחלוקתם היא האם ללמוד בהצד השווה או מכל פרט בפני עצמו, אך כולם מסכימים שגם בנד"ד היה אפשר ללמוד בבנין אב מכתוב אחד.

בכללי הגמרא לר"י קארו (הליכות עולם שער רביעי, אות כז) מקשה למ"ד כלל קמא עיקר מדוע לא נלמד מהפרטים במה מצינו. מדבריו למדנו שהפסוק הנדרש בכופו"כ יכול גם להדרש בבנין אב. וראה גם בתורי"ד, לעיל הערה 13.

ראו את שש המתכות כקבוצה אחת, אשר קראו לה מתכות. בנוסף, בהלכות שונות שבהן לא נמנו כל המתכות, דרשו חכמים לרבות את כל סוגי המתכת, מבלי לחלק ביניהם. מכאן מתבקש היה, שגם בנוגע לקבלת טומאה יהיה לכל המתכות דין אחד.

על מנת לנסות להכריע בסוגיה זו, חזרנו אל הפסוקים וניסינו ללכת בדרכם של רבותינו, חכמי המשנה והתלמוד, באופן שבו יש לקרוא את הפסוקים. דרך זו דורשת זהירות מרובה, מכיוון שאיננו מורגלים בה, ויש בה דקויות אשר עשויות להשפיע על המסקנה בצורה מהותית. אחר בירור מספר סוגיות הנוגעות לעניין, וניסיון להכריע בהן, במאמר ובנספח לו, זהו מהלך הלימוד:

א. בתורה מופיעה רשימה של שש מתכות בלבד. גם בתקופת חז"ל לא היו בשימוש מתכות נוספות, ועל כן לא נדרשו לשאלת קבלת הטומאה בהן. עם זאת חז"ל משתמשים בלשון כללית של מתכת לכל השש.

ב. הפוסקים האחרונים נחלקו בשאלת טומאת המתכות החדשות, וחלקם ניסו לדייק מן הפסוקים. דעתנו היא שאכן זו שאלה שלבירורה חובה לחזור למקרא, אך יש לעשות זאת רק על פי כללי דרשת הפסוקים כפי שקבלנו במסורת, שאם לא כן עלולים להגיע למסקנות לא נכונות.

ג. בפסוקים ישנה רשימת פרטים ולאחריה שני כללים. במקרה כזה יש לומר הטל הפרט ביניהם ולדרוש בכלל ופרט וכלל.

ד. שני הכללים הכלולים את כל סוגי הכלים, מלמדים בין היתר על קבלת טומאה. על פי דרשת כופו"כ קבלת טומאה היא בכל מה שהוא כעין הפרטים.

ה. המכנה המשותף של כל סוגי המתכות, אשר מופיע כבר אצל חז"ל במספר הלכות, הוא יכולת ההתכה, הקשיות המשולבת ברכות המאפשרת ריקוע וחסיונות מפני שבירה, והולכת חום.

ו. המילה 'כל' המופיעה לפני הכללים אינה משפיעה על דרשת כופו"כ. המילה 'אך' הקודמת לפרטים נדרשת ע"י חכמים לעניין אחר, ואינה משפיעה על הדרשה. המילה 'ואת' שמופיעה לפני הפרטים אינה משפיעה על הדרשה.

ז. דחייה: שני הכללים אינם חופפים בכלל, ולכן יש כאן שתי דרשות שונות של פרט וכלל.

ח. דחייה נוספת: אין לדרוש גם בפרט וכלל, כי המשמעות היא לרבות כל סוגי הכלים לקבל טומאה ולטבילה, וזה אינו נכון הלכתית. בנוסף, הכללים אינם באים בו' החיבור כתוספת לפרטים, והרי שהכלל מתייחס לפרטים ולא מוסיף עליהם. מצאנו גם במדרש שלמדו את המילה "כל" לריבוי ולא ככלל.

ט. מסקנה: יש ללמוד את הפרטים לבדם בלא הכלל שלאחריהם, ונותר לנו בניין אב. על פי הבנת התפארת ישראל לכך התכוון הגר"א. התכונה המשותפת המלמדת היא כאמור לעיל, וכוללת את כל סוגי המתכות.

י. מכאן כלי העשוי מהמתכות אלומיניום, פליז, פלטינה, אבץ, ניקל ושאר המתכות החדשות, מקבל טומאה ככלי ברזל ונחושת.

אחרי כברת הדרך שעברנו במאמר בבירור הסוגיה, אני מרגיש שהיא לא נשלמה. מסקנתו של מאמר זה כמו גם נטיית ליבי היא אחר דעת הגר"א ותפארת ישראל, אך מתוקף מורכבותה של הדרך, היא דורשת ליבון ובירור של רבים. תפילתי שפרסום המאמר יעורר את הלימוד והעיון בבית המדרש, ונוכל להגיע להכרעה ברורה בשאלה חשובה זו.